

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt: LX

Aralık 1996

Sayı: 229

AMERİKAN BELGELERİNDE KIBRIS SORUNU 1958-1959

FAHİR ARMAOĞLU

1954-1959 arasında Türk-Yunan münasebetlerini krizden krize sokan ve etkilerini günümüze kadar sürdüren *Kıbrıs Sorunu*, Yunanistan'ın sorunu 1954 Ağustosunda Birleşmiş Milletler'e götürmesiyle, milletlerarası plâna intikal etmiş ve İngiltere'nin de 1955 Ağustosunda Londra'da düzenlediği Lancaster House Konferansı'na, Türkiye'yi de "taraf" olarak resmen davet etmesiyle de, Türkiye de, başlangıçtan itibaren sorunun içine dahil olmuştur.

Kıbrıs Sorunu'nun, Türkiye-Yunanistan münasebetlerini gerginleştirmeye başlaması da, bu Konferans ile, yani 1955'ten itibaren olmuştur. İki ülkenin de NATO üyesi olması ve NATO savunmasının en stratejik ve önemli *Güney-Doğu Kanadı*'nı teşkil etmeleri, ve aynı zamanda da, Sovyet tehdidinin de 1950'lerde doruk noktasında bulunması, Amerika'yı Kıbrıs Sorunu ile yakından ilgilenmeye sevk etmiştir.

Amerika, 1954-1959 dönemine ait Kıbrıs'la ilgili diplomatik belgelerini iki kaynakta yayınlamış bulunmaktadır.

1955-1957 dönemine ait belgeler *Foreign Relations of the United States, 1955-1957, Volume XXIV: Soviet Union, Eastern Mediterranean* (Washington, D.C., Government Printing Office, 1989; Department of State Publication No. 9699)'in 269-526'ncı sayfalarında bulunmaktadır.

1958-1960 dönemine ait Kıbrıs diplomatik belgeleri ise, *Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Volume X, Part 1: Eastern Europe Region, Soviet Union, Cyprus* (Washington, D.C., Government Printing Office, 1993, Department of State Publication No. 10040)'ın 564-844'üncü sayfalarında bulunmaktadır. Kıbrıs Sorunu'nun Türkiye bakımından da en kritik ve en önemli dönemi 1958-1959 yılları olduğu ve 1959'da da bir çözüme gidildiği için, biz, önce 1958-1959 belgelerini incelemeyi tercih ettik. Belgeler kitabının başlığında "1958-1960" diyor ise de, belgeler esas itibarıyla 1957 sonundan başlayıp, 1959 başlarına kadar gelmektedir. Yani, bir yıldan biraz fazlasını kapsamaktadır.

Diğer taraftan, incelememizde de zaman zaman değineceğimiz üzere, bazı önemli belgeler yayınlanmamış görünüyorsa da, bunlar, konunun ve işin içyüzünün aydınlanması bakımından ciddi ve önemli bir eksiklik teşkil etmemektedir. Aksine, yayınlanan belgeler, özellikle Yunanistan'ın ve Yunan devlet adamlarının Türkiye ve Türkler hakkındaki duygularını teşhir etmesi ve NATO ittifakı içinde en sıkı bağlarımızın olduğu bir zamanda, Amerika'nın Türkiye'ye karşı iki yüzlü politikasını da göstermesi bakımından son derece aydınlatıcıdır. Bunlardan, özellikle bugün için alacağımız dersler vardır.

1. Foot Plânu ve Amerika

1957 yılının Türkiye'nin Kıbrıs politikası bakımından özelliği, İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox-Boyd'un, 19 aralık 1956 günü Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, İngiltere Hükümeti'nin, "Kıbrıs'taki gibi gayet karışık bir ahali için *self-determinasyon* hakkının tatbiki hususunda, muhtelif hal çareleri arasına Ada'nın *taksimi* hususunun da ithal edilmesi gerektiğini kabul ettiğini" açıklaması üzerine¹, Türkiye'nin de bu tarihten itibaren *taksim tezi* üzerinde yoğunlaşması ve bütün 1957 yılı boyunca, çabalarını bu tez üzerine yöneltmesidir.

Buna karşılık, Yunanistan, "Ada'ya" *self-determinasyon* verilmesi ilkesi ile, Enosis'i gerçekleştirmeye çaba harcarken, İngiltere, önce Ada'da *özerklik* (*self-government*) statüsünü Türkiye ve Yunanistan'a kabul ettirmek için çalışmaktaydı.

Bu arada, 1957'nin Şubat ve Aralık aylarında, B.M. Genel Kurulu'nda yapılan Kıbrıs müzakerelerinde Türkiye'nin pek de başarılı olmadığını belirtelim. Yunanistan bu müzakerelerde, *self-determinasyon* ilkesi için Genel Kurul'da bir hayli taraftar toplamaya muvaffak olmuştur.

Bu gelişmelerin çizdiği çerçeve içinde, 1957 yılının iki önemli olayı, NATO Genel Sekreteri Paul-Henri Spaak'ın, 1957 Mayıs'ında Türkiye'ye "*Bağımsız Kıbrıs Devleti*" formülünü teklif etmesi ve Türkiye'nin bunu reddetmesi², diğeri de, 3 Aralık 1957'de İngiltere'nin, Kıbrıs Valiliği'ne Sir

¹ Lennox-Boyd'un açıklaması için bak.: *Aydın Tarihi*, Aralık 1956, Sayı 277, s. 325 ve Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, 1954-1959*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1963, s. 277-278.

²Bak.: *Foreign Relations of the United States, 1958-1960*: Vol. X, Part 1, p. 564 2 nolu dipnotu. Spaak "Bağımsız Kıbrıs Devleti formülünü 1957 Eylülü'nde Yunan Dışişleri Bakanı Averoff ile yaptığı bir konuşmada Yunanistan'a da teklif etmiş de, Averoff, adanın *self-determinasyonunu* kapsamayan bir formülü Yunanistan'ın kabul edemeyeceğini söylemiştir.

Hugh Foot'u ataması ve yeni Vali'nin de Kıbrıs anlaşmazlığı için hemen yeni bir plân hazırlığına girişmesidir.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan 2 Ocak 1958 tarihli bir rapor, konuyu tahlil ederken, özellikle bu iki olay üzerinde durmaktaydı³.

Bu rapor hazırlandığında, Sir Foot'un bir plân hazırladığı bilinmekte, fakat içeriği hakkında Amerikan Hükümeti'nin henüz bir bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, bu rapor, Kıbrıs sorununun çözümü için, aynı anda iki yolun izlenmesini (double-track) tavsiye etmekteydi. Yani, bir yandan NATO Genel Sekreteri'nin teşebbüsleri desteklenirken, öte yandan da Foot Plânı'na destek verilmeliydi.

Rapora göre, self-determinasyon unsurunu kapsamadıkça Yunanlıların, taksim unsurunu kapsamadıkça da Türklerin Foot Plânı'nı kabul etmeleri çok zordu. Bu sebeple Foot Plânı, hem özerklik (self-government) ve hem de self-determinasyon unsurlarına yer verecek bir yapıda olmalı ve müzakereler de bu yapı üzerinden yürütülmeliydi.

Keza, NATO Genel Sekreteri'nin teşebbüsleri de bu yapıda olmalı, fakat müzakereler, upkî 1954'teki Trieste sorununda olduğu gibi yapılmalıydı. Nasıl, o zaman, Trieste müzakereleri, Trieste'de asker bulunduran Amerika, İngiltere, ve Yugoslavya arasında yapılmış ve İtalya müzakerelerin nihai safhasına katılmış ise, Kıbrıs sorunu da, NATO'nun inisiyatifi ile İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında ele alınmalıydı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Foot Plânını, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'a, 10 Ocak 1958 tarihli özel ve kişisel bir mektupla bildirdi⁴. Foot Plânı, Yunan ve Türk Hükümetlerine de bildirilmekle beraber, içeriği hiç bir zaman açıklanmamıştır. Hatta, Selwyn Lloyd, bu plânın metnini mektubuna ilişik olarak gönderdiği halde, Amerikan belgelerinde, mektubun metninin verilmesine rağmen, plânın metni yayınlanmamıştır.

Selwyn Lloyd'un mektubuna göre, Foot, plânı konusunda İngiliz hükümetine gerekli bilgileri verip, onun da onayını alırken, Dışişleri Bakanına,

İngiltere'nin o zaman, Bağımsız Kıbrıs Devleti formülüne sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Bak.: François Crouzet, *Le Conflit de Chypre, 1946-1959*, Bruxelles, 1973, Tome II, p. 970-971.

³ *Foreign Relations of the United States, 1958-1960*, Vol. X, Par 1, p. 564-567 de söz konusu raporun metni verilmektedir. Bundan sonra bu kaynağı ismen zikretmeyip, sadece sayfa numaralarını vermekle yetineceğiz.

⁴ Mektubun metni: p. 567-569.

"terörsüz" bir *beş yıl* sağlanabilirse, Türk ve Rum toplumlarının, aşırı görüşleri bırakıp, birbirleriyle kaynaşabileceklerini söylemiştir⁵.

Foot Plânı'nın içeriği açıklanmamakla beraber, o zaman yapılan yayınlar ve verilen demeçlerden, şu esasları kapsadığı anlaşılmaktadır: Adada, 7 yıl süreli bir özerk yönetim uygulanacaktır. Adada huzuru sağlamak için gerekli tedbirler bu 7 yıl içinde alınacak ve ayrıca, toplumlarla yapılacak müzakereleri kolaylaştırmak için de, 1956 Martı'nda Seychelles adalarına sürülmüş olan Makarios'un Kıbrıs'a dönmesine izin verilecekti. Bu müzakerelerde, ada için bir özerklik anayasası hazırlanacaktı. Bu yedi yılın sonunda, nihâî statü tespit edilirken, her iki taraf için de "self-determinasyon" ilkesi gözönünde tutulacaktı.

Yine Foot Plânı'na göre, İngiltere adadaki üslerini devam ettirecekti. Bu arada, Selwyn Lloyd'un Dulles'a yazdığına göre, taksim'in yerini almak üzere, Türklere adada üs verilebilecekti. İngiltere Dışişleri Bakanı'na göre, Türkler, bir-iki defa, üs verilmesini, taksim'in yerine kabul edebileceklerini *imâ* ("hinted") etmişlerdi.

Selwyn Lloyd, mektubunun sonunda, bu plânın kabulü hususunda Amerika'nın, Türkiye Başbakanı Menderes ile Yunan Başbakanı Karamanlis nezdinde teşebbüste bulunarak, "yeteri kadar devlet adamlığı" ("to be statesmen enough") göstermelerini sağlamasını, aksi takdirde, bu fırsat kaçırılsa, binbir felâketin doğma şansının artacağını kendilerine bildirmesini istemiştir.

İlginç bir diğer nokta da, Selwyn Lloyd'un, mektubunda, Kıbrıs Türk toplumuna da, Rum toplumu gibi, kendi kaderinin tayin etmesi hakkının tanınacağı hususunda, İngiltere'nin Türkiye'ye teminat verdiğini, bu teminattan vazgeçemeyeceklerini, aksi takdirde, Türklerin tepkisi sebebiyle, sorunun daha da çatallaşacağını söylemesiydi⁶.

Foot da, 14 Ocak 1958 günü Amerika'nın Londra Büyükelçisi ile, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı görüşmede, Amerika'nın bu plânı desteklemesini ve Türkiye ve Yunanistan'ın da desteklerinin sağlanmasını rica etmiştir⁷.

⁵ P. 568.

⁶ Selwyn Lloyd'un Dulles'a 9 Ocak 1958 tarihli mektubu, p. 568.

⁷ Londra Büyükelçisi Barbour'ın, münhasıran Bakan Dulles'a gönderdiği 14 Ocak 1958 tarihli telgraf, p. 671-573.

Amerika'nın, NATO'nun güney-doğu kanadı endişesi, Amerika'yı bir baskı aracı olarak kullanmak hususunda İngiltere'ye bir koz veriyordu.

İngiltere, Foot Plânı'nı 10 Ocak 1958 günü Türk Hükümeti'ne vermiştir. Lâkin, Türk Hükümeti, aynı anda, Plân hakkındaki olumsuz tutumunu belirtmekten kaçınmamıştır⁸. Bununla beraber, Türk Hükümeti, resmî red cevabını, İngiltere Hükümeti'ne 14 Ocak'ta verdiği bir muhura ile bildirmiştir. Bu muhturada Türk Hükümeti, İngiltere Hükümeti'nin, adanın *bir yıl sonra* taksimine gidileceğini açıklamasını ve adanın nihaî statüsünün müzakeresi için de Yunan ve Türk hükümetleriyle bir toplantı yapmasını, Yunanistan bu toplantıya katılmayacak olursa, İngiltere ile Türkiye'nin, Kıbrıs sorununu kendi aralarında çözmelerini istemiştir⁹.

Türkiye'nin bu cevabını, Selwyn Lloyd, "*olabileceği kadar kötü*" ("as bad as it could be") diye nitelendirmiştir¹⁰.

Bu arada "taksim" ile ilgili olarak ilginç bir noktaya değinelim..

Başkan Eisenhower, 31 Aralık 1957'de Türk ve Yunan Başbakanlarına birer mektup göndererek, Kıbrıs sorununu NATO dayanışması içinde çözmeleri telkininde bulunmuştu. Yunan Başbakanı Karamanlis, bu mektuba 27 Ocak 1958'de verdiği cevapta¹¹, insanlık ideallerinden, milletlerin hürriyetinden dem vurarak, "self-determinasyon" ilkesini savunurken, bir de şantajla başvurmuş ve Kıbrıs sorununun, Balkanlar, Orta Doğu ve "hatta ülkesinin dış politikası" üzerinde çok tehlikeli yankılara sebep olabileceğini bildirmiştir. Yunanistanın tevali edecek olan bu şantajlarına yeri geldikçe değineceğiz.

Fakat Başbakan Menderes'in Başbakan Eisenhower'a 18 Ocak'ta verdiği cevap, daha da ilginç görünüyor. Bu cevabında Türkiye Başbakanı, adanın, Türkiye'nin güvenliği için arzettiği önemi vurgulayarak, adanın statüsü değiştirilecekse, o zaman ada eski sahibine iade edilmelidir, dedikten sonra, *taksim* formülü için de şu ilginç açıklamayı yapıyordu: "*Taksim fikri, Türkiye tarafından ileri sürülmüş bir teklif değildir. Bu fikir Yunanistan tarafından ortaya atılmış olup, İngiltere tarafından da bir kompromi formülü olarak desteklendiğinden, Türkiye tarafından öylece kabul edilmiştir*"¹².

⁸ Bak.: p. 569, 4 no.lu dipnotu.

⁹ p. 574, 1 no.lu dipnotu.

¹⁰ Selwyn Lloyd'dan Dulles'a 16 Ocak 1958 tarihli mektup, 574.

¹¹ Cevabın metni: p. 575-576.

¹² Menderes'in Eisenhower'a 18 Ocak 1958 tarihli mektubu, p. 577.

Belgelerde bu ifade dolayısıyla verilen bir notta (p. 577, 3 no.lu not), Yunanistan'ın *taksim* teklif ettiğine dair bir belge bulunmadığı ileri sürülmektedir.

Halbuki, Türkiye bu iddasını, bir defa değil, bir kaç defa ileri sürmüştür. Hem de İngiltere'ye de atıfta bulunarak.

Meselâ, Türk-İngiliz görüşmeleri dolayısıyla, Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden Londra'ya çekilen 18 Nisan 1958 tarihli telgrafta, Dışişleri Bakanı Zorlu'nun, *taksim*'in, Yunan Dışişleri Bakanı Averoff'un, Atina'daki Türk Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede teklif ettiğini söylediği ifadesi yer almaktadır¹³.

Keza, Başbakan Adnan Menderes'in, Başkan Eisenhower'a gönderdiği 15 Haziran 1958 tarihli mesajda da, "taksim" formülü savunulurken, taksim formülünün ilk defa Yunan Dışişleri Bakanı Averoff tarafında ileri sürüldüğü ve İngiltere Hükümeti tarafından da "tavsiye" ("recommended") edilmesi üzerine, Türkiye'nin, "bir uzlaşmaya ("compromise") varmak amacı ile" ve "büyük fedakârlık pahasına" kabul ettiği bildirilmektedir¹⁴.

Amerikan belgelerinde, Menderes'in bu ifadesi dolayısıyla, bir kere daha not düşülerek (Bak.: p. 653, 4 no.lu not), Yunanistan'ın "taksim" teklif ettiğine dair belge bulunmadığı belirtilmek suretiyle, Türkiye'nin bu beyanları, âdeta bir "yalan" haline getirilmek istenmektedir. Lâkin, bu belgeleri yayımlayan Amerikan Dışişleri Bakanlığı, İngiliz belgelerinden hiç söz etmemektedir ve "taksim" konusu Türkiye ile İngiltere arasında cereyan ettiği halde, bu belgelerde, İngiltere'nin kendisine atfedilen hususta herhangi bir yalanlamasına rastlanmamaktadır. Tarih huzurunda çirkin bir tutum içine giren, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan'ın *bedava* avukatlığını yapmış olmaktadır.

Nihayet Amerika'nın Paris Büyükelçiliği'nden Vaşington'a çekilen 25 Temmuz 1958 tarihli bir telgrafta¹⁵, Averoff'un isteği üzerine, Amerikan Büyükelçisi'nin 24 ve 25 Temmuz'da kendisiyle yaptığı görüşmenin raporu verilirken, Büyükelçinin şu sözleri dikkati çekmektedir: "*Averoff'a çeşitli çözümler arasında taksim'i niye kesinlikle dışladığımı sordum ve kendisiyle bu konuda iki yıl önce yaptığım konuşmayı hatırlattım. Verdiği cevap ise,*

¹³ Bak.: Londra'dan Vaşington'a 18 Nisan 1958 tarihli telgraf, p. 601.

¹⁴ Bak.: p. 653.

¹⁵ Telgrafın metni: p. 688-691.

taksim'i Yunan Hükümeti'nin reddetmesinin söz konusu olmadığını, lâkin Kıbrıs Rumlarının bu konuda desteklerini sağlamanın imkânsız olduğunu söyledi".

Averoff'un bu ifadesi de gösteriyor ki, "taksim"i kendisinin veya Yunan Hükümeti'nin reddetmesi söz konusu değildir. Türk yetkililerinin söylediği gibi, taksim'i ilk defa ileri süren Yunanistan'dır, kendisidir.

Amerikan Büyükelçisi'nin, iki yıl önce Averoff ile yaptığı konuşmaya ait belgeyi aradık ise de, bulmamadık. Zira, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, 1956-1957 yıllarına ait Kıbrıs belgelerini, incelememizin başında da belirttiğimiz gibi, yayınlamış bulunmaktadır. Lâkin bu belgeler içinde, Amerikan Büyükelçisinin sözünü ettiği, Averoff ile 18 Ağustos 1956 da yapılan konuşmanın metni ve belgesi bulunmamaktadır. Yani, yayınlanmamıştır. Görünen odur ki, bu konuşmada, Amerikan Büyükelçisi ile Averoff arasında, *taksim* konusu ayrıntılı bir şekilde müzakere edilmiş ve yine anlaşılan odur ki, Averoff taksim formülüne *sert* çıkmamıştır. Keza, Amerikan Büyükelçisi de, taksim formülüne sempati ile bakmıştır.

Kısacası, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, belgeleri manipüle ederek, *taksim* formülünde, o zamanki Türk Hükümeti'ni, "uyduruk bir iddia" da bulunma durumuna düşürme çabası içine girmiştir.

Şimdi, tekrar *Foot Plânı*"na dönelim.

Türk Hükümeti'nin *Foot Plânı*'nı tümenden reddetmesi, diplomatik müzakereleri *Foot Plânı*'nın tamamen dışına kaydırmış görünüyor. Zira, şimdi Türk Hükümeti, *taksim* formülü yerine, politikasını, adada *üs* elde etmeye yöneltmiştir. Çünkü, Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd ve Kıbrıs Valisi *Foot Plânı*'na Türkiye'yi razı etmek için, 26 Ocak 1958'de Ankara'ya geldiklerinde, yapılan görüşmelerde, Zorlu, Kıbrıs Türk Toplumuna da self-determinasyon hakkından (yani taksim) ziyade, adada Türkiye'ye *üs* verilmesi üzerinde durmuştur¹⁶.

Bağdat Paktı toplantısı için Ankara'ya gelen Dulles da, 29 Ocak 1958 günü Başbakan Menderes'le yaptığı görüşmede, Menderes'e, stratejik güvenliği için, Türkiye'nin, Kıbrıs'ın "muhasım" ("hostile") ellere düşmesini önleyecek, kâğıt üstünde garantilere değil, *sağlam* ("dependable") garantilere *hakkı* bulunduğunu söylemiştir¹⁷.

¹⁶ Dulles'in Ankara'dan Vaşington'a 29 Ocak 1958 tarihli telgrafı, p. 582-583.

¹⁷ Dulles-Menderes görüşmesine ait Dulles'in 29 Ocak 1958 tarihli memorandumı, p. 583.

Türkiye'nin bu tutumuna karşılık, Yunanistan da, "enosis" in anahtarı olan "self-determinasyon" isteğinden gerilemeyince, Ocak 1958 sonundan itibaren Kıbrıs'ta hava gerginleşti. Bu defa, Kıbrıs Türkü ile adada İngiliz yönetimi arasında çatışmalar ortaya çıktı. Tabii, EOKA da bundan geri kalmadı. Türkiye'de ise, yurdu baştan başa saran, "Ya Taksim! Ya Ölüm!" mitingleri başladı. Türkiye'nin yüzölçümünün neredeyse her santimetre karesinden "Ya Taksim! Ya Ölüm!" nidaları fişkırmaktaydı.

Bu gelişmeler, Türk ve Yunan görüşlerini de tam bir çatışma içine soktu.

Bağdat Paku toplantılarından sonra, Dulles'in refakatindeki Dışişleri Bakan Yardımcısı Rountree'nin Vaşington'a dönerken, Atina'da Dışişleri Bakanı Averoff ile yaptığı görüşmede, Yunanistan'ın, tutumunu iyice sertleştirdiği görüldü. Averoff, bu görüşmede, Türkiye'nin iki isteği olduğunu, bunlardan birinin güvenlik sorunu, diğersinin ise adadaki Türk azınlığın korunması olduğunu, güvenlik sorununun milletlerarası kuruluşlarla; azınlığın korunmasının ise, kurulacak tarafsız bir komite ile sağlanabileceği gibi, son derece gayri ciddi görüşler ileri sürdü. Yunanistan, Kıbrıs sorunundaki Türkiye gerçeğini bir türlü görmek istemiyordu ve bu tutumunu, denebilir ki, bugüne kadar da sürdürmüştür.

Yine bu görüşmede, Rountree'nin, Averoff'un EOKA üzerinde etkinliğini kullanmasını istemesi üzerine Averoff'un cevabı "EOKA ile hiç bir temasım yok" oldu¹⁸. Averoff, Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı ile resmen alay etmekteydi.

Bundan sonraki gelişmelerde de görüleceği gibi, Yunanistan'ın bu çeşit oyunlarına Amerika'nın gereken tepkiyi göstermemesi, giderek artan Yunan küstahlığını tahrik eden en önemli faktör olmuştur. Nitekim, Rountree ile görüşmesinden sonra, Averoff'un Rountree'ye verdiği 3 Şubat tarihli memorandum, bu durumun açık bir göstergesiydi. Memorandumda şu hususlar belirtilmekteydi¹⁹. Kıbrıs sorununun bugün ulaştığı durumdan Yunanistan sorumlu değildir. Self determinasyon ilkesi ertelenebilir, fakat bu ilkeden vazgeçilemez. Yunan Hükümeti *taksim*'i kabul edemez. Türkiye, Kıbrıs sorununa doğrudan doğruya *taraf* değildir. Bazı çevreler, İngiltere'nin, usanıp adadan çekilmesi halinde, Türkiye'nin adanın bir kısmını işgal edeceğinden

¹⁸ Amerika'nın Atina Büyükelçiliği'nden Vaşington'a 4 Şubat 1958 tarihli telgraf, p. 586.

¹⁹ Aynı telgraf, p. 587.

söz etmekte iseler de, Yunanistan bunu "cevapsız" bırakmayacaktır. Averoff bu cevabın ne olacağı hususunda en küçük bir işaret söylemiyordu.

Memorandum, Averoff'un Rountree ile görüşmesinden çok daha sertti.

Adadaki çatışmalar dolayısıyla olacak, ve Yunanistan'ın bu tutumun âdeta bir cevap gibi, Kıbrıs Valisi Foot, Kıbrıs Türklerinin şimdi *üs* konusundan vazgeçip, daha şimdiden *taksim* üzerinde ısrar ettiklerini söylemekteydi²⁰.

Taraflar arasındaki durumun bu şekilde zıtlaşması üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Hugh Foot ile birlikte, 11-13 Şubat 1958 günlerinde Atina'yı ziyaret etti. Amaçları, Kıbrıs sorununu, tamamen stratejik faktörler bakımından Yunanistan ile tartışmak ve bu konuda üç devlet (İngiltere, Yunanistan ve Türkiye) arasında bir *üçlü* toplantı düzenlemektir. İngiltere'nin bu teşebbüsüne Amerika da destek verdi²¹.

Atina görüşmelerinde Yunan hükümeti, Foot Plânı'nı ancak *şartlı* olarak desteklerken, Kıbrıs Türk Toplumuna self-determinasyon hakkının tanınmasının *taksim* anlamına geleceğini söyleyip, reddettiği gibi, adada Türkiye'ye *üs* verilmesinin de karşısına çıktı²².

Dulles'in ise, *taksim* yerine Türkiye *üs* verilmesi fikrine dört elle sarıldığı görülüyor. Atina Büyükelçiliği'ne tayin edilen *James W. Riddleberger* ile 11 Şubat 1958 günü yaptığı konuşmada, Büyükelçiye şu noktaları belirtmekteydi: Türkiye, Kıbrıs sorununu bir "güvenlik" sorunu haline getirmekte haklıdır ve bu bakımdan da Türkler tatmin edilmelidir. Bu tatmin ise, kâğıt üzerinde bir garantiden fazla bir şekilde sağlamalıdır. Bu da, muhtemelen, adada Türkiye'ye bir *üs* vermekle mümkün olabilir²³.

Dulles'a göre, *taksim* kötü bir formüldü ve ayrıca, Kıbrıs Türkü de bir azınlıktı.

Bunun üzerine, Riddleberger Dulles'a, Amerika'nın bu soruna girip girmemesi konusunda bir soru yöneltince, Dulles, Amerika'nın bu konudaki etkinliğinin fazla olmadığı cevabını vermiştir. Yani Dulles, Amerika'yı Kıbrıs sorununa fazla bulaştırmak istemiyordu. Dulles, dışarıdan baskı ve "talimat" ile tarafları uzlaşmaya sürüklemek istiyordu.

²⁰ Lefkoşe Amerika Konsolosluğundan Vaşington'a 4 Şubat 1958 tarihli telgraf, p. 587-588.

²¹ İngiltere ile Amerika arasında Vaşington'da toplantı tutanağı, 5 Şubat 1958 p. 589-590.

²² Editorial Note, p. 591.

²³ Editorial Note, p. 591-592.

Yunanistan'ın, adada Türklere üs verilmesine karşı çıkması üzerine, İngiltere, Türkiye'ye, geniş anlamda üs verilmesini yerine, "küçük bir yer" ("enclave") verme tarafı olmuş ve adanın toprak bütünlüğünü koruma ilkesini benimsemiştir. İngiltere'ye göre, bu, Türkiye'nin güvenliğinin "minimum" garantisi olacaktır. İngiltere, bu hususları hem Türkiye'ye ve hem NATO Genel Sekreteri Spaak'a bildirmiştir²⁴.

Yine İngiltere'ye göre, Türkiye'ye adada üs verme plânı, Türkiye'yi "taksim"den vazgeçirme amacına yönelik bulunuyordu.

İngiltere'nin üs teklifi Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Şu şartla ki: 1) Üslerin sayısı üç olacak ve bu üsler şehirlerde bulunacaktır. (İngiltere bunu kabule yanaşmamıştır). 2) Bu üsler ya hemen veya en geç bir yıl içinde Türkiye'ye verilmelidir. 3) Ada için hazırlanacak özerklik statüsü "federal" nitelikli olmalı, yani Türk Toplumuna geniş yetkiler tanınmalıdır²⁵.

Türkiye'nin taksim yerine "üs" formülünü kabul etmekle gösterdiği *esneklik*, Amerika'yı memnun etmiştir²⁶. Ne var ki, İngiltere, Türkiye'nin istediği üs yerlerini kabul etmediği gibi, bu üsler için tanınacak yetkilerin, Türkiye'nin istediği gibi "geniş" olmasının da karşısına çıkmıştır²⁷. Bu sebeple de, Türklerin üsler konusundaki "katı" tutumunu değiştirmesi için, Amerika'dan yardım ve destek istemiştir.

Bu arada Vali Foot, Lefkoşe'deki Amerikan Konsolosu'na, İngiltere'nin Türkiye ile Yunanistan arasında seçim yapmak zorunda kalması halinde, Türkiye tarafını tercih edeceğini söylüyordu²⁸.

Üs'ler konusunun, 1958'in Mart ve Nisan aylarında, Türkiye ile İngiltere arasında çetin tartışmalara konu olduğu ve bir sonuca varılmadığı anlaşılıyor. Türkiye, "taksim" den vazgeçerken, "üs"ler konusunda ayağını sağlam yere basmak ve mümkün olduğunca üs-taksim dengesini kurmak istemiş ve bu sebeple de geniş yetkilerle donatılmış üs ilkesini ileri sürmüştür. Lâkin İngiltere bu "denge"yi kabule yanaşmamıştır.

²⁴Selwyn Lloyd'dan Dulles'a 22 Şubat 1958 tarihli mesaj, p. 583-594.

²⁵Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden Vaşington'a 11 Mart 1958 tarihli telgraf, p. 595.

²⁶Ankara'daki Warren'dan Vaşington'a 13 Mart 1958 tarihli telgraf, p. 596.

²⁷Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden Vaşington'a 29 Mart 1958 tarihli telgraf, p. 598.

²⁸Lefkoşe'den Vaşington'a 17 Mart 1958 günlü telgraf, p. 596-597.

Nisan ayından itibaren de adada EOKA tethişi artmaya başlamıştır.

2. Macmillan Plânı - NATO Müzakereleri

NATO Bakanlar Konseyi'nin 4-7 Mayıs 1958 günlerinde Kopenhag'da yaptığı toplantı vesilesiyle, Amerikan ve İngiliz Dışişleri Bakanları Dulles ve Selwyn Lloyd, Kıbrıs konusunu görüşmek üzere biraraya gelmişlerdir²⁹. Selwyn Lloyd, üsler konusunda Türkiye ile anlaşmanın mümkün olmadığını, çünkü Türk Dışişleri Bakanı Zorlu ile müzakere yapmanın imkânsız olduğunu bildirmiş ve İngiltere'nin şimdi, Başbakan Macmillan tarafından da desteklenen 'üçlü condominium' ("tri-dominium") ilkesini benimsediğini belirtmiştir. Yani, ada yönetimine üç devlet, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye de dahil edilecekti. İngiltere, her zaman için olduğu gibi, bu yeni plân için de Amerika'nın desteğini istemekteydi.

Dulles ise, bu isteğe verdiği cevapta, taksim de dahil, "yürüyebilecek" her formülü Amerika'nın kabul edebileceğini, lâkin, Türkiye'nin adada hiç bir hukukî durumu olmadığını, ancak "normal bir bağı sahip bulunduğunu, bu sebeple de, adada Türklere üs verilmesini Yunanistan'ın kabul edemeyeceğini³⁰, İngiltere arzu ediyorsa, Amerika'nın mümkün olan her şekilde İngiltere'ye yardım edeceğini bildirmiştir.

Ocak ayında, Ankara'da Başbakan Menderes'e, Türkiye'nin adada sağlam ("dependable") garantilere hakkı olduğunu söyleyen, sanki bu Dulles değildi.

Selwyn Lloyd, bu yeni plânın geliştirilmesi için, İngiltere'nin, 11 Mayıs'taki Yunan seçimlerini bekleyeceğini söylüyordu.

Selwyn Lloyd ile Dulles arasında 6 Mayıs'ta bir görüşme daha olmuş ise de, nedense bu görüşmenin tutanağı, belgeler arasında yayınlanmamıştır.

Bununla beraber, Dulles'ın "tri-dominium" ilkesini benimsemesine karşılık, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, bu ilkeye karşı çıkmış ve bu ilkenin uygulanmasının çok çeşitli sorunlar yaratabileceğini, bu sebeple, Türklere "taksim" yerine "bir" üs verilmesinin daha uygun olacağı görüşünü belirtmiştir³¹.

²⁹ Bak.: Memorandum of Conversation, p. 605-606.

³⁰ Atina Büyükelçiliği'nden Vaşington'a 12 Mayıs 1958 günlü telgraf, p. 608-609.

³¹ Dışişleri Bakan Yardımcısı Herter'den, Paris'te Dışişleri Bakanı Dulles'a, 9 Mayıs 1958 günlü telgraf, p. 607.

Macmillan Plânı adını alacak olan "tri-dominium" plânı, ayrıntılı hale getirildikten sonra, 19 Haziran 1958'de, Başbakan Macmillan tarafından Avam Kamarası'nda yapılan bir konuşma ile açıklanmıştır³². Bununla beraber, Macmillan Plânı'nın Mayıs ayı ortalarından itibaren İngiltere ile Amerika arasında tartışılmaya başlandığı görülmektedir. İngiltere, Macmillan Plânı hakkında Amerika'yı 16 Mayıs'ta haberdar etmiştir³³. Plânın tam metni ise, 3 Haziran'da Vaşington'a bildirilmiştir³⁴.

Macmillan Plânı'nda "tri-dominium" ilkesi şu şekilde öngörülmekteydi: Plân, 7 yıllık bir özerklik dönemini öngörüyordu ve bu süre içinde de İngiliz Valisinin yanında Türk ve Yunan hükümetlerinin birer resmî temsilcisi bulunacak ve bunlar özerkliğin uygulanmasında Vali ile işbirliği yapacaklardı.

Bunun yanında, gerek Türk, gerek Rum toplumlarının kendi yasama meclisleri olacak ve toplumların kendilerine ait hususlarda, bu yasama meclisleri karar verecekti. Adanın dışişleri, savunma ve iç güvenlik işleri, tamamen valinin yetkisinde bulunacaktı.

Plân, 7 yılın sonunda nihâî statünün müzakeresini öngörmekle beraber, Türklere adada "üs" verilmesinden hiç söz etmiyordu. Ne var ki, Amerika'nın Londra Büyükelçisi Whitney, 23 Mayıs'ta Vaşington'a gönderdiği ve İngiltere'nin politikasını tahlil eden raporunda³⁵, İngilizlerin, Amerika'nın, Türkleri üs istemekten vazgeçiremeyeceği kanısında olduklarını vurgulamaktaydı. Nitekim, Ankara Büyükelçisi Warren da, 28 Mayıs'ta, Amerika'nın, Türkleri "üs" konusundaki isteklerinden vazgeçirme şansının bulunmadığını Vaşington'a bildirmekteydi³⁶.

Whitney'in, sözünü ettiğimiz 23 Mayıs tarihli raporunda, bir ilginç nokta daha bulunmaktaydı. Whitney'e göre, İngiltere, Türkiye ile Yunanistan arasında bir "tercih" yapmak istemekle beraber, bu tercihi yapmak zorunda kalırsa, stratejik önemi ve Orta Doğu dolayısıyla, Türkiye'ye eğilim gösterecekti ve İngiltere'de askerler de Türkiye'yi tutmaktaydı³⁷.

³² Macmillan Plânı'nın esasları 20 Haziran 1958 günlü *Zafer Gazetesi*'nde yayınlanmıştır. Ayrıca bak.: Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs meselesi, 1954-1959*, s. 460-461; Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi, 1878-1960*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1986, s. 140-141.

³³ Londra Büyükelçiliği'nden Vaşington'a 17 Mayıs 1958 günlü telgraf, p. 610-611.

³⁴ Vaşington'daki İngiltere Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanı Dulles'a 3 Haziran 1958 günlü mektubu, p. 617-619; Mektuba ilişkin olan plânın metni: 620-621.

³⁵ Bak.: p. 611-613.

³⁶ Bak.: p. 613, 4 no.lu dipnotu.

³⁷ Bak.: p. 611-612.

İngiltere'nin bu tutumuna karşılık, Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in ise, tamamen Yunanistan'a eğilim gösterdiği görülmektedir.

Selwyn Lloyd, 23 Mayıs'ta Dulles'a, "Dear Foster" diye hitap eden bir mektup yazarak, güçlüklerinden söz etmişti³⁸. Dulles da bu mektuba, "Dear Selwyn" diye hitap eden bir mektupla cevap verdi³⁹. Dulles, mektubunun daha ikinci paragrafında, "*Şunu bütün samimiyetimle söylemek zorundayım ki, bizim değerlendirmemize göre, plânınız Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta şiddetli ("strong") tepkiye sebep olacaktır*" dedikten sonra, bu tepkinin sebebi olarak, Macmillan Plânı'nın, Türk Hükümeti'ni Kıbrıs sorununun *bir tarafı* haline getirdiğini ve bu durumun da, *Türkiye'nin adadaki etkinliğinin artmasına yol açacağını* söylemekteydi. Bu sebeple Dulles, Plân'ın, Yunanistan ve Kıbrıs Rumları tarafından kabulünü kolaylaştıracak şekilde değiştirilmesi imkânlarını sormaktaydı.

Dulles'in bu tutumu üzerine Selwyn Lloyd, Plân'ın tam metnini 3 Haziran'da Dulles'a gönderdiği gibi⁴⁰, bu plânın Yunanistan ve Kıbrıs Rumları için içerdiği avantajları uzun uzadıya izah zorunda kalmıştır. Bununla beraber, bu "havuç" a karşılık, Selwyn Lloyd "sopa" yı da göstermekten geri kalmıyor ve "*arzu etmememize rağmen, plânımız başarılı bir şekilde uygulanamazsa, gerçek ve yakın bir taksim tehlikesi mevcut bulunmaktadır*" diyordu⁴¹.

Selwyn Lloyd'un, yukarda sözünü ettiğimiz, Dulles'a 23 Mayıs tarihli mektubuna göre, Macmillan Plânı NATO Genel Sekreteri Spaak'a da bildirilerek, plânın kabulü için, NATO'nun Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskı yapması amacı güdülmüştür. Nitekim, NATO Daimi Konseyi, 10 Haziran toplantısında, Türk ve Yunan görüşlerini dinlemiştir⁴². Fakat bundan daha önemlisi ise, Selwyn Lloyd'un mektubunda belirttiğine göre, NATO Genel Sekreteri, en iyi çözümün, İngiltere ve Türkiye'ye üsler verilerek, adaya, çoğunluk esasına dayanan self-determinasyon ilkesinin uygulanması (yani enosis) olduğu görüşündeydi⁴³.

³⁸ Mektubun metni: p. 614-615.

³⁹ Dulles'dan Selwyn Lloyd'a 27 Mayıs 1958 günlü mektup, p. 615-616.

⁴⁰ Mesajın metni: p. 617-619.

⁴¹ Aynı mesaj, p. 618.

⁴² p. 624, 4 no.lu dipnotu.

⁴³ Bak.: p. 615.

Macmillan Plânı ile ilgili haberler ortalığa yayıldıkça, Kıbrıs'ta da toplumlar arasındaki hava iyice gerginleşmeye başladı. 7 Haziran'da Rum tethişçilerin Türklere karşı bombalı saldırılara başlamaları üzerine, Türkler de aynı şiddette cevap verdiler.

Amerikan tarafının, adadaki bu gerginliği *gayet tarafgirane* bir şekilde değerlendirmesi ilginçtir ve Amerika'nın Yunan ve Rum taraftarlığının gayet ilginç delillerini vermektedir. Şöyle ki:

Amerika'nın Lefkoşe Konsolosu Belcher, 9 Haziran 1958'de Vaşington'a gönderdiği raporunda⁴⁴, olayların sorumluluğunu, İngiliz Valisinin ifadesine dayanarak, Türklere üzerine yıkarken, Türklere "taksim" için son bir huruç hareketi yaptığını ve bunda Ankara radyosunun kışkırtmalarının büyük rol oynadığını söylüyor ve Kıbrıs Türkü'nün Rum tethişine karşı tepkilerini "*utanmaz*" ("shameless") ve "*sorumsuz*" olarak nitelendiriyordu. Fakat Konsolos Bey, EOKA teröründen hiç söz etmemekteydi.

Amerika'nın Atina Büyükelçisi de, Lefkoşe Konsolosu'ndan aşağı kalmadı. Büyükelçi Riddleberger'in 10 Haziran'da Vaşington'a gönderdiği telgrafından⁴⁵ şu pasajları almakla yetineceğiz: "*Bir çok Yunan gazetesinin belirttiği gibi Amerika'nın açık bir tutum almaması, bu son olaylarda etkin olmuştur*". Büyükelçi Vaşington yönetimini, bir bakıma Türkiye'ye "sert" çıkmamakla itham ediyordu. Büyükelçinin şu ifadeleri bunu açıkça göstermekteydi: "*Türkiye'nin haksız istekleri karşısında, Amerika, tarihen benimsenmiş olduğu self-determinasyon ilkesinden vazgeçmemelidir*". Sayın Büyükelçi, Türkiye'nin neden "haksız" olduğuna dair tek kelime söylemez iken, öte yandan açıkça ve hatta resmen Yunanistan'ın "enosis" tezini desteklemekte ve bu desteği, Amerika'nın o muhteşem (!) tarihine dayandırmaktaydı. Halbuki Amerika'nın tarihinde hürriyet, insan hakları, insanlık, bağımsızlık açısından neler (!) yoktu ki!

Nihayet Büyükelçi, bu incelememizde bol bol göreceğimiz Yunan şantajlarından birinin de avukatlığını yaparak, Vaşington'u telâşa vermeye yeltenmekten de kaçınmıyordu: "*Silâhlı şiddet kullanılmasıdaki Türk başarısı karşısında Yunanlıların kızgınlığı o derecededir ki, bu durum, Yunanistan'ın NATO'dan çekilmesine sebep olabilir... NATO hemen harekete geçirilmeli*

⁴⁴ Metin: p. 622-623.

⁴⁵ Telgrafın metni: p. 623-624.

dir". Elçi Bey'in "şartlandırılmış" hafızası, nedense EOKA'nın kaç yıldır yürüttüğü silâhli şiddet eylemlerini hatırlamaya kâfi gelmiyordu.

Kendi adını alan plâna Amerika'nın desteğini sağlamak için, İngiltere Başbakanı Macmillan, 7-11 Haziran 1958 günlerinde Vaşington'u ziyaret etmiş ve 9-11 Haziran günlerinde Kıbrıs için yapılan görüşmelerde de, Macmillan, bu yeni plân için Amerika'nın desteğini sağlamaya çalışmıştır⁴⁶.

Plân'da Türklere üs verilmesinden söz edilmemesini, Macmillan, bu görüşmelerde şöyle açıklamıştır: Türklere adada üs verildiği takdirde, Türkler bu üs'e bir sürü kuvvet yığacaklar ve bu da adada bir Türk-Yunan çatışmasına sebep olacaktır.

Bu görüşmelerde söz konusu olan önemli bir husus, İngiltere'nin, Macmillan Plânı'na Amerika'nın destek vermesiydi. Lâkin, ilginçtir, Dulles, daha bir ay önce Macmillan Plânı, Amerika'ya danışılmadan hazırlandığı için, Amerika'nın kendi prestijini riske edemeyeceğini, fakat bütün NATO üyeleri ile birlikte Amerika'nın da destekleyebileceğini söylemiştir.

Dulles'in bu tutumundan iki sonuç çıkmaktaydı. Birincisi, Amerika'nın giderek Yunanistan ve Kıbrıs Rumları tarafına yönelen bir eğilim göstermeye başlaması, ikincisi de, şimdi Amerika'nın, Kıbrıs sorununu NATO'ya yıkmak istemesiydi. Başka bir deyişle, Amerika, Kıbrıs sorununun inisiyatifini, İngiltere'nin elinden mi almak istiyordu? Münferiden İngiltere'ye söz geçiremeyen Amerika, egemen olduğu NATO'da mı politikasını yürütmek istiyordu? Belli değil.

Gerçekten, Dulles-Macmillan görüşmesinden sonra, Dulles'in bütün rezervlerine rağmen, Amerika, Plân'ın kabulü hususunda Atina ve Ankara üzerinde baskıya geçerken, bir yandan da NATO'ya el atmıştır. Gerekçe ise, Kıbrıs'taki Türk-Rum çatışmaları dolayısıyla Türk-Yunan münasebetlerinin iyice gerginleşmesi ve bunun NATO'nun Güney-Doğu Kanadı'nı etkilemesiydi. Bu sebeple, Kıbrıs sorunu NATO Konseyi'nde 12 ve 13 Haziran 1958 günlerinde olmak üzere iki defa müzakere edilmiş ise de, herhangi bir karar alınmamıştır⁴⁷.

⁴⁶ Görüşmelerin tutanağı, p. 625-627.

⁴⁷ Bak.: Editorial Note, p. 628-629 ve Editorial Note, p. 635.

Atina ve Ankara üzerindeki Amerikan baskılarına gelince:

Belgelere bakıldığında, Yunan Hükümeti'nin, adadaki Türk-Rum çatışmalarını, kendi propagandası için sömürerek, pireyi deve yapmaya ve sanki yıllardır adada hiç EOKA tethişi olmamış gibi, adadaki bütün tethişin sorumluluğunu Türk toplumuna yıkmaya çalıştığı görülmektedir. İlginçtir, adadaki çatışmalar konusunda Amerika'nın da Yunanistan'ı desteklemesidir⁴⁸.

Türk-Yunan gerginliği dolayısıyla, işin içine Başkan Eisenhower da girmiş ve hazırlanan aynı mealdeki birer mektup⁴⁹, 13 Haziran'da, Başbakanlar Karamanlis ve Menderes'e gönderilmiş ise de, bu teşebbüsten de bir sonuç çıkmamış ve her iki taraf da görüşlerinden bir santim bile ayrılmamışlardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Başbakan Menderes Eisenhower'a 15 Haziran tarihli cevabında⁵⁰, "taksim" formülünün ilk defa Yunan Dışişleri Bakanı Averoff tarafından ileri sürüldüğünü, İngiltere'nin *tavsiyesi* üzerine de Türkiye tarafından kabul gördüğünü söylemiştir. Yani, Türkiye "taksim" üzerinde ısrar etmekteydi.

Yunanistan ise, adadaki çatışmalar karşısında Amerika'nın kendisine eğilim gösteren bir tutum aldığını görünce, tam bir "*şantaj*" politikasına başvurmuştur. Yunanistan'ın tutumunda şu noktalar göze çarpmaktaydı:

1) Averoff, 12 Haziran'da Amerikan Büyükelçisi Riddleberger ile görüşürken, Macmillan Plânı'nın, Türkiye'ye, ada üzerinde hukukî bir statü tanıdığını, Türkiye'nin böyle bir hakkı bulunmadığını, bu hak bir defa tanınırsa, bir daha geri alınamayacağını söyleyerek Plân'a itiraz etmiştir⁵¹.

İkinci olarak Averoff, şantaj yoluna da başvurup, durumun çok ciddi olduğunu, bundan dolayı gerek Yunanistan'ın iç durumunu, gerek NATO çerçevesi içindeki Türk-Yunan münasebetlerinin nasıl bir gelişme göstereceğini söyleyemeyeceğini belirterek, NATO'dan çıkma tehdidinde bulunmuştur⁵².

Averoff, konuşmasının sonunda işi iyice terbiyesizliğe ve küstahlığa dökererek, Amerikan Büyükelçisi'ne, "*Türkler barbardırlar ve barbarlar medeni*

⁴⁸ Bak.: Dulles'dan Atina Büyükelçiliği'ne 11 Haziran 1958 tarihli telgraf, p. 627-628.

⁴⁹ Mektubun metni: Dışişleri Bakan Yardımcısı Herter ile Başkan Eisenhower arasında yapılan telefon konuşmasının tutanağı, p. 641-642.

⁵⁰ Başbakan Menderes'in Eisenhower'a cevabının metni: Ankara'daki Warren'dan Vaşington'a 15 Haziran 1958 günlü telgraf, p. 652-654.

⁵¹ Riddleberger'den Vaşington'a 12 Haziran tarihli telgraf, p. 631.

⁵² Aynı telgraf, p. 632.

milletler için mümkün olmayan derecede hareket serbestisinden yararlanmaktadır" demiştir⁵³.

2) Yunan Hükümeti, 13 Haziran'da Amerika'ya (muhtemelen İngiltere'ye de) verdiği bir muhtıradaki⁵⁴ şu iddiaları ileri sürmekteydi: a) Kıbrıs adasının Rum halkı, mütemadiyen Türk azınlığın saldırılarına (!) maruz bulunmaktadır. Bu saldırılarda 100'den fazla insan yaralanmış, Ortodoks kilisesi ateşe verilmiş ve Rum mallarına zarar iras edilmiştir. Böylece Rumlar bu şiddet eylemlerinin kurbanı (!) olmuşlardır. b) Yunanistan bu olaylar karşısında kayıtsız kalamaz. c) Bu çeşitli olaylar geçmişte de Ortodoks Ökumenik Patrikliği'ne de yönelmiştir. (1955 Eylül olayları kastediliyor). Bu sebeple, bu olayların tekrerrüü (yani 1955 olaylarının tekrerrüü) halinde, "Yunan Hükümeti somut tedbirlere başvurmak zorunda kalacaktır". Tabii, bu "somut tedbirler" in ne olduğuna hiç değinilmiyordu. d) Türkiye'deki Rumlar, Lozan Antlaşması çerçevesinde bulunmaktadır ve bu antlaşmanın (yani Lozan'ın) ihlâli halinde Yunanistan gerekli yaptırımlara ("sanctions") başvuracaktır. (Tabii, Batı Trakya Türklerinin yine Lozan Antlaşması ile sahip oldukları haklarından hiç dem vurulmamaktaydı). e) Averoff bu yaptırımları şu şekilde zikretmekteydi: Türkiye ile diplomatik münasebetlerin kesilmesi ve Türkiye ile NATO içindeki bağlar dahil bütün bağların koparılması, ve Batı Trakya ile Oniki Adada'ki "Müslümanların" statülerinin yeniden gözden geçirilmesi.

3) Yunan hükümeti Türkiye aleyhindeki kampanyasına daha da yoğunluk vererek, bu kerre Yunan Kral ve Kraliçesine de şantaj politikasında rol vermiştir. Kral, Amerikan Büyükelçisi'ni Saray'a davet ederek, yanında Kraliçe olduğu halde, kendisine şu hususları belirtmiştir: a) Başbakan Karamanlis, parlamentoda devamlı eleştirilere uğramakta ve istifadan söz etmektedir. İstifa ederse, bu yeni bir seçim demektir ve komünistlerin artan gücü dolayısıyla, yeni bir seçim, ülkenin istikbali için felâket olacaktır. Bugünkü şartlarda hiç bir siyasî lider, Kıbrıs sorununda karar verme sorumluluğunu üzerine alamaz. b) Gerek Kral, gerek Kraliçe, Macmillan Plânı'nı şiddetle eleştirmişlerdir. c) Kral yine Yunanistan'ın NATO'dan çekilme ihtimalinden söz edince, Kraliçe ağlamaya başlamış ve NATO'dan çekilmekense, kendilerinin tahttan çekilmelerinin daha iyi olacağını söyleyerek, tam

⁵³ Aynı telgraf, p. 633.

⁵⁴ Memorandumun metni: Riddleberger'den Vaşington'a 13 Haziran 1958 tarihli telgraf, p. 637-639.

bir tiyatro sahnesi yaratmıştır. d) Kral, İstanbul Rumları için endişesini belirtmiş ve onlara bir şey olursa, Yunanistan'da neler olabileceğini tahmin edemediğini söylemiştir. e) Nihayet, Kral, Amerika'dan, Karamanlis'in Parlâmentoda kullanması için, Karamanlis'i destekleyen ve Yunanistan'ın bugüne kadarki tutumunu öven bir deklârasyon yayınlamasını da istemiştir.

Bu arada ilginç bir nokta olmak üzere, Amerika Büyükelçisi, bu telgrafta, Atina'daki Türk Büyükelçisinden de söz ederek, Büyükelçinin, kendisine, Atina'daki Türk Büyükelçiliği'nin camını kıracak bir taşın, İstanbul'da ayaklanmalara ("riots") sebep olabileceğini, bu sebeple Amerika'nın duruma müdahale için kararını vermesi ve gerek Ankara'ya, gerek Atina'ya sert çıkması ("talk sternly") gerektiğini söylediğini bildirmekteydi⁵⁵.

4) Yunanistan, 14 Haziran'da, İzmir'deki NATO karargâhından bütün personelini geri çektiği gibi, yaptığı bir açıklamada da gerekçe olarak Kıbrıs'ta Rumlara yönelen (!) şiddeti gösterirken, Trakya sınırında bulunan Yunan birlikleri de alarm durumuna geçiriliyordu⁵⁶.

Yunanistan'ın bu şantaj politikası Türkiye üzerinde hiç etki yapmamıştır. Dışişleri Bakanı Zorlu, 15 Haziran'da Amerikan Büyükelçisi Warren ile yaptığı görüşmede şöyle diyordu: *"Yunanistan yıllardan beri adada karışıklıkları tahrik edip durmaktadır. Bu dönemde 30 tane Kıbrıslı Türk öldürülmüştür. Şimdi dört tane Kıbrıslı Rum öldürüldü diye dünya kamuoyu ayağa kalkıyor".* NATO'dan çıkma konusunda da Zorlu, *"Eğer Yunanlılar NATO'dan çıkmak istiyorlarsa, bırakın çıksınlar. Yunanistansız biz daha iyi yaparız. Gerektiğinde biz de NATO'dan çıkarız"* demektedir. Zorlu'ya göre, Türkiye üzerindeki bu baskı, Türkiye'ye yardım yapılmasından kaynaklanıyordu; bu sebeple de, *"Sadece ekmek yer ve turnaklarımızla mücadele ederiz. Fakat hiç bir yabancı baskısını da kabul edemeyiz"* diyordu. Warren'a göre, Zorlu'nun bu sert tutumunun sebebi, dış yardımların Türkiye üzerinde bir baskı vasıtası olarak kullanılması istenirken, öte yandan, konunun NATO'ya getirilerek, NATO'nun da bir baskı aracı olarak kullanılmasına çalışılmasıydı⁵⁷.

İşte bu atmosfer içindedir ki, Türkiye Macmillan Plâm'ını reddetti. Daha yukarda da belirttiğimiz gibi, Başbakan Menderes'in, Zorlu-Warren görüşmesinin aynı günü, yani 15 Haziran'da, Başkan Eisenhower'a gönderdiği cevabı

⁵⁵ Aynı telgraf, p. 644.

⁵⁶ Editorial Note, p. 646.

⁵⁷ Warren'dan Vaşington'a 15 Haziran 1958 günlü telgraf, p. 647.

mesajda, Türkiye "taksim" konusundaki ısrarlı tutumunu devam ettirmekteydi.

Fakat bu arada, Amerikan yönetiminin bir perişanlığını ve Kıbrıs sorunundaki bilgisizliğini yansıtmak için, ilginç bir noktayı da belirtelim: 14 Haziran 1958 günü saat 15:40 sıralarında Dulles, Başkan Eisenhower'a, başka bir konu için telefon ettiğinde, Eisenhower Kıbrıs gelişmelerini sorunca Dulles da Atina'da Amerika aleyhtarı büyük gösterilerin yapılmakta olduğunu bildirmiştir. Eisenhower ise, Yunanlıların bu kızgınlığını anlayamadığını ifade etmiş ve arkasından da, Türklerin adada 5.000 kişilik zayıf bir azınlık olması dolayısıyla, bu Türkleri başka bir yere (herhalde Türkiye olacaktı) nakledip, onlara daha iyi bir durum ("better position elsewhere") sağlayalım deyince, Dulles, yanında bulunan Bakan Yardımcısı Rountree'ye adadaki Türklerin sayısını sorarak, Eisenhower'a, bu sayının 5.000 değil 160.000 (!) olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Eisenhower, "*Bu durumda Türkleri nakletme işi yatar*" ("that knocks out any resettlement") diye hayıflanmıştır⁵⁸. Bu nakil ile Eisenhower'ın, adayı Türklerden temizleyip, Yunanistan'a "teslim" etmek istediği anlaşılıyor. Bunun dışında, Türkiye'nin, 1955 yılından beri adada 120.000 Türk bulunduğunu ileri sürdüğünü de hatırlatalım.

İşin daha ilginç yanı da, Dulles'in, Eisenhower'a bu 160.000 rakamını verirken, bu sayının, ada nüfusunun % 20'sini teşkil ettiğini söylemesiydi. Yani, nereden bakılırsa bakılsın, Amerikan yönetiminin perişanlığı ortadaydı ve bu perişanlık içinde bu zevat Kıbrıs sorununa çözüm bulmaya çalışıyordu.

Yunanistan'ın Haziran ortalarında yeni bir tutum aldığı görülüyor. Yunan Başbakanı Karamanlis, Amerika'ya "enosis" ile self-determinasyon ve "taksim" formüllerini dışarda bırakan ve sadece "özerklik" formülünü kapsayan bir çözüme gidilmesini, fakat buna karşılık, hem Türkiye ve hem de Yunanistan plânı reddettiğine göre, İngiltere'nin de Macmillan Plânı'nı resmen açıklamaktan vazgeçmesi gerektiğini bildirdi⁵⁹.

İngiltere Başbakanı Macmillan ise, Avam Kamarası'nda kendi plânını açıklamak için yapacağı konuşmayı ertelemesinin mümkün olmadığını, esasen plânın Türkiye ve Yunanistan'a resmen bildirmiş olduğunu, açıklamayı ertelemesinin, İngiliz Hükümeti'ni Parlâmento önünde güç duruma sokacağını bildirip, Yunanistan'ın isteğini reddetmiştir⁶⁰.

⁵⁸ Dulles ile Eisenhower arasındaki telefon konuşmasının tutanağı, p. 645.

⁵⁹ Atina'dan Vaşington'a 15 Haziran 1958 günlü telgraf, p. 648-650.

⁶⁰ Londra'dan Vaşington'a 16 Haziran 1958 günlü telgraf, p. 655-657.

Bununla beraber, Kıbrıs sorununun 16 Haziran'da NATO Konseyi'nde ele alınması, yeni bir gelişme ortaya çıkarmıştır. Bu da NATO çerçevesinde *Üçlü* müzakerelerin yapılmasıydı. Hatta İngiltere'nin teklifi üzerine, Macmillan Plânı'nın bu müzakerelerde "*yapıcı tartışmalar için esas*" teşkil etmesi de kabul edildi. Ayrıca, bu yeni prosedürün ayrıntılarını tespit etmek için, İngiltere, Macmillan Plânı'nın Avam Kamarası'nda açıklanmasını 48 saat erteledi⁶¹.

Bunun üzerine, Amerika'nın teklifi ile, *Üçlü* müzakerelerin, NATO Genel Sekreteri veya bir temsilcisinin başkanlığında yapılması esası benimsendi⁶².

Türkiye, NATO çerçevesinde üçlü müzakereleri derhal kabul etti. Fakat bu, Türkiye'nin taksim'den vazgeçmesi anlamını taşııyordu⁶³.

Yunanistan ise, yine bir takım oyunlara başvurdu. Yunanistan, yine şantaj yoluna girip, gerek Kıbrıs'ta, gerek Yunanistan'da durumun tam bir kaos olduğunu, hatta Yunanistan'da bir askerî darbe ihtimali dahi mevcut olduğunu ve bu şartlarda Yunan kamuoyunun, Kıbrıs müzakereleri için NATO'nun himayesini ("aegis") kabul etmeyeceğini, çünkü kamuoyunun NATO'yu "*sömürgeci bir örgüt*" telâkki ettiğini ileri sürmekle beraber, sonunda, *üçlü* değil, ikili yani NATO'nun başkanlığında İngiltere ile *ikili* görüşme ilkesini benimsedi. Bunu yaparken, Yunan Dışişleri Bakanı, daha önceki bildiriminden gerileyerek, "*Kıbrıs Rumları kabul ederse*", Yunanistan'ın "enosis" ve self-determinasyon ilkesinden vazgeçeceğini bildirdi⁶⁴.

Yunanistan'ın *ikili* görüşme isteğindeki amaç, Türkiye'yi Kıbrıs sorunundan dışlamak ve Türkiye'yi yok farzetmekti.

Başbakan Macmillan, nihayet kendi adını taşıyan plânını, Avam Kamarası'nın 19 Haziran 1958 günlü toplatusında açıkladı. Fakat bu arada da yeni görüş ayrılıkları patlak verdi. Türkiye görüşmelerin *üçlü* olarak yapılmasında ısrar ederken, bu müzakerelerde sadece Macmillan Plânı'nın esas alınmasını, Türk ve Yunan taraflarının da müzakerelerde teklifte bulunabil-

⁶¹ NATO'daki Amerikan delegasyonundan Vaşington'a 16 Haziran 1958 günlü telgraf, p. 658-659.

⁶² Vaşington'dan NATO nezdindeki Amerikan delegasyonuna 17 Haziran 1958 günlü telgraf, p. 660-661.

⁶³ Bak.: Ankara'dan Vaşington'a 17 Haziran 1958 günlü telgraf, p. 663-664.

⁶⁴ Atina'dan Vaşington'a 17 Haziran günlü telgraf, p. 662-663.

mesini ileri sürdü⁶⁵. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Macmillan Plânı ne taksim'den ve ne de Türkiye'ye üs verilmesinden söz etmediğinden, Türkiye her iki konuda da teklif yapma hakkını korumak istiyordu.

Tam bu sırada Amerika'nın pişmiş aşı su katmak istediği görülüyor. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan 20 Haziran 1958 tarihli bir memorandumda, üçlü veya ikili NATO müzakerelerinde tarafların da teklifte bulunması ilkesi desteklenirken, bunun yanında, Macmillan Plânında bazı değişiklikler yapılması da ileri sürülmekteydi. Bunların başında da, Macmillan Plânı'ndaki, Vali'nin yanında Türk ve Yunan hükümetleri temsilcilerinin de görev yapmasından vazgeçilmesi gerektiği, bunun, Yunanistan'ın belirttiği gibi, Türkiye'ye Kıbrıs'ta bir "hukukî statü" tanımak olacağı ve ayrıca, nihai çözümün de, Türklere adada üs verilmesi şartıyla, "enosis", yani adanın Yunanistan'la birleşmesinin kabul edilmesi hususu gelmekteydi⁶⁶.

Gerçek şudur ki, Macmillan Plânı, Türkiye ile Yunanistan'ı tam anlamı ile uzlaşmaz bir duruma sokarken, Amerika da, işin her safhasında bir şey ortaya atarak, ortalığı karıştırmaktan geri kalmıyordu. Ne var ki, Amerika'nın Yunanistan'a olan eğilimi, her gün biraz daha belirgin hale gelmekteydi.

3. Gerçekleşmeyen NATO Konferansı

Kıbrıs sorununun NATO içinde ve NATO inisiyatifi ile çözümlenmesi, ilke olarak kabul edilmekle beraber, Macmillan Plânı'nın müzakerelere esas teşkil etmesi konusu, işi sürüncemeye soktu. Bunda, özellikle Yunanistan'ın oyunları başlıca etken oldu. Amerika'nın da Yunanistan'a karşı kesin tavır almaması, Yunanistan'ın oyunlarını daha da kolaylaştırdı.

Şunu da belirtelim ki, Macmillan Plânı'nın açıklanmasından sonra ve 30 Haziran'dan itibaren, adada Türk-Rum çatışmaları yeniden şiddetlendi. Bu ise, Yunanistan'ın şantaj politikasına müsait bir zemin hazırladı.

Temmuz 1958 başlarından itibaren Yunanistan'ın ağırlık verdiği oyun, Türkiye'yi müzakerelerden dışlamak ve Amerika'yı da kendi yanına çekerek, Kıbrıs sorununu Amerika'nın desteği ile kendi lehine çözmeye çalışmak oldu⁶⁷.

⁶⁵ Bak.: Ankara'dan Vaşington'a 18 Haziran 1958 günlü telgraf, p. 669-671.

⁶⁶ Memorandumun metni: p. 672-675.

⁶⁷ Bak.: 5 Temmuz 1958 günü yapılan Averoff-Riddleberger görüşmesi, p. 678-682 ve 10 Temmuzda yapılan Karamanlis-Riddleberger görüşmesi, p. 684-685.

Yunanistan bu oyununda o derece ileri gitti ki, Bağlantısızların liderleri Nâsır ve Tito ile de bir *cephe birliği* kurmak istedi. Yani onları da, Türkiye'ye karşı Kıbrıs sorununun içine sokmak istiyordu. Fakat bu teşebbüsü Amerika tarafından engellendi⁶⁸.

Yunanistan, bir yandan Macmillan Plânı'nın değiştirilmesi için çaba harcarken, bir yandan da Türkiye'ye ada üzerinde hukukî yetkiler verilmesini önlemeye çalışmaktaydı. Zaten Plânı değiştirmek istemesi de bundandı.

Buna karşılık Türkiye de, "taksim"i, alternatiflerin dışında tutma çabalarını önlemeye çalışmaktaydı⁶⁹. Türkiye'nin bu konuda işini kolaylaştıran da, Macmillan'ın, 19 Haziran'daki açıklamasının sonunda, 19 Aralık 1956'da Lennox-Boyd'un taksim'i de çözümler arasında zikreden beyanının yürürlükte olduğunu belirtmesiydi.

Başlangıçta İngiltere, Macmillan Plânı'nın değiştirilmesine yanaşmadığı için, Yunanistan'ın bu Plânı değiştirme çabalarına Amerika destek vermemiştir. Şimdi Amerika, NATO Genel Sekreteri Spaak'ın *üçlü* müzakereleri gerçekleştirmeye çalışmasını destekliyordu. Yunanistan ise, yakasını NATO'dan kurtarıp, İngiltere ile *ikili* görüşmelere girmenin peşindeydi⁷⁰.

Spaak'ın faaliyetine gelince: Spaak, *üçlü* görüşmeleri gerçekleştirmeyeceğini anlayınca ve Macmillan Plânı'nın da taraflarca benimsenmemesi üzerine, *Buzdolabı İlkesi*'ni ortaya attı⁷¹. Spaak'a göre, şu anda ancak *geçici bir çözüm* mümkündü. Fakat, ister enosis, ister taksim, ister bağımsızlık olsun, bu geçici çözüm, nihai çözümü etkilemeyecekti⁷².

Spaak, *Buzdolabı* formülünü, 16 Temmuz günü İngiliz, Yunan ve Türk daimi delegeleri ile yaptığı görüşmede kendilerine *resmen* bildirdi. Kıbrıs sorununu "dondurmayı" amaçlayan *Buzdolabı* ilkesi şu noktaları kapsamaktaydı: 1) Şu anda nihai bir çözüm mümkün değildir. 2) Taraflar geçici bir çözüm üzerinde durmalıdır. 3) Geçici çözüm herhangi bir nihai çözüme engel olmamalıdır. 4) Geçici çözüm, Kıbrıs'ın özerkliğini genişletmelidir. 5) Anlaşma, Türk azınlığı için kesin güvenlik unsurlarını da ihtiva etmelidir⁷³.

⁶⁸ Bak.: Atina'dan Vaşington'a 1 Temmuz 1958 günlü telgraf, p. 676-677.

⁶⁹ Vaşington'dan Atina Büyükelçiliğine 10 Temmuz 1958 günlü, p. 682-683.

⁷⁰ Bak.: Atina'dan Vaşington'a 15 Temmuz günlü telgraf, p. 686-687.

⁷¹ Spaak'ın bu deyimini, 9 Temmuz günü NATO'daki Amerikan Daimi delegesi Burgess ile yaptığı konuşmada kullandığı anlaşılmaktadır. Bak. p. 681, 10 no.lu dipnotu.

⁷² p. 681, 7 no.lu dipnotu.

⁷³ Anlaşma kelimesini, metindeki "settlement" karşılığı kullandık. Açık olmamakla beraber, bununla da geçici çözüm kastedilmiş olmalıdır.

Spaak, üç ülkenin daimi delegeleri ile 25 Temmuz'da bir toplantı daha yaparak, söz konusu 5 ilkeyi ayrıntılı hale getiren bir belgeyi taraflara vermiş ve tarafların görüşlerini aldıktan sonra, bu belgeyi yeniden düzenlemiştir. Fakat Amerikan belgelerinde bu son belgenin metni veya esasları verilmemiştir.

Bu sırada Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı çirkin bir davranışına daha rastlamaktayız. Türkiye 1957 Ekimi'ndeki genel seçimlerden sonra, karşılaştığı ciddi ekonomik sıkıntılar sebebiyle, dış yardım kaynaklarına ve özellikle Amerika'ya başvurmuştu. Bunun müzakereleri uzun sürdü⁷⁴ ve 21 Temmuz 1958'de Paris'te, Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında yapılan müzakerelerde Türkiye'ye 100 milyon dolarlık bir konsorsiyum kredisi verilmesi kararlaştırıldı.

Bu gelişme üzerine Yunan Kralı, 4 Ağustos'ta Amerikan Büyükelçisi Riddleberger ile yaptığı görüşmede, Türkiye'ye yapılan bu yardım dolayısıyla, Başbakan Karamanlis'in çok canının sıkıldığını ve üzüldüğünü söylemiş ve Büyükelçiden, Amerika'nın bu yardımı, Türkiye üzerinde, Kıbrıs sorununda, bir baskı aracı olarak kullanmasını istemiştir⁷⁵. Riddleberger'in, Kralın bu sözlerine herhangi bir tepki göstermemesi gayet ilginçtir.

Kıbrıs sorununda ise, durum gerçekten çıkmaza girmiş bulunuyordu. Çünkü, Macmillan Plânı Avam Kamarasında açıklanmakla, İngiliz hükümeti bu plâna angaje olmuş duruma gelmişti. Halbuki plân, ne Türk ve Yunan hükümetleri ve ne de Kıbrıs Türkü ile Rum tarafından kabul edilmişti. Hatta NATO Genel Sekreteri bile bu plânın yürümeyeceğini görerek, geçici formül ile *Buzdolabı* politikasına başvurmak zorunda kalmıştı.

Bu sebeple Başbakan Macmillan, 7-9 Ağustos günlerinde Atina'yı ve 9-10 Ağustos günlerinde Ankara'yı ziyaret ettikten sonra, 11 Ağustos'ta da Kıbrıs'ı ziyaret edip, İngiliz yetkililer ve Türk ve Rum liderleriyle de görüşmüştür. Amacı, kendi adını taşıyan plâna, ilgili tarafların eleştirilerini almaktır.

İlginçtir, Macmillan'ın Atina ziyaretini sona erdirdiği saatlerde, Başbakan Eisenhower'ın Lübnan özel temsilcisi Robert Murphy de 9 Ağustos'ta, Karamanlis ve heyeti ile Atina'da görüşmeler yapmaktaydı. Önce Orta Doğu durumunun ele alındığı bu görüşmelerde, Yunan tarafının,

⁷⁴ Bu konuda bak.: Fahir Armaoğlu, *Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı*, BELLETEN, C. LX, Nisan 1996, Sayı 227, s. 203-209.

⁷⁵ Riddleberger'den Vaşington'a 4 Ağustos 1958 günlü telgraf, p. 691-692.

damdan düşer gibi Ortodoks Kilisesi'nin Orta Doğu için önemini vurgulamak istemesi çok ilginçtir⁷⁶.

Kıbrıs sorununda ise, Yunan tarafı, Yunanistan'ın "self-determinasyon" ilkesinden vazgeçerek, İngiliz milletler Topluluğu (Commonwealth) içinde veya dışında, Kıbrıs'a *geniş özerklik* verilmesini kabul etmekle çok tâviz verdiklerini, NATO'nun Avrupalı üyelerinin Türkiye'yi desteklediğini, Amerika'nın ise, bazen tarafsız davrandığını, bazen de Türkiye'yi desteklediğini söyleyerek, Robert Murphy'yi etkilemeye çalıştığı gibi, Averoff da, Başbakan Karamanlis'in kabine içinde çok güç durumda bulunduğunu, son İngiliz plânına kabineyi ikna etmede çok sıkıntı çektiğini, bu hükümet düşerse, yerine gelenin de bu hükümet kadar uzlaşıcı olmayacağını söyleyerek, mütad şantajlarından birine daha başvurmuştur.

Mamafih, Yunanistan'ın bu şantajları, Amerika bir yana, İngiltere üzerinde bile etkisiz kalmamıştır. Macmillan'ın Atina ziyaretinden sonra, İngiltere, Plân'da iki noktada önemli değişiklik yapmıştır: *Birincisi*, 19 Haziran Plânı'nda Vali'nin yanında Türk ve Yunan hükümetlerinin birer *resmî* temsilcisi bulunacak iken, Yunanistan'ın itirazı üzerine, bu temsilciler Valinin yanında bulunmayacaklar, sadece uzaktan birer "gözlemci" olacaklardı. Yunanistan, Türkiye'nin ada ile bağlantısını mümkün olduğu kadar düşük düzeye indirmeye çalışıyordu.

İkinci değişiklik de, yine bu Yunan politikası çerçevesinde yapılmaktaydı. 19 Haziran plânında, adadaki Türklere ve Rumlara, İngiliz vatandaşlığı da tanındığı halde, yine Yunanistan'ın itirazı üzerine, Plân'dan, bu çifte tâbiyet ilkesi de çıkarılıyordu⁷⁷. Zira, çifte tâbiyet, Türk toplumu ile Türkiye arasında kuvvetli ve organik bir bağ meydana getirecekti.

19 Haziran plânında Türk toplumu lehine yapılan tek değişiklik, "ayrı belediyeler"inin kurulmasının kabulü idi⁷⁸.

Macmillan Plânı'nın bu değişikliklerden sonraki yeni şekli İngiltere tarafından 15 Ağustos'ta açıklandı. Bu sebeple buna *15 Ağustos Plânı* denilmiştir. Açıklamaya göre, İngiltere bu yeni plânı 1 Ekim 1958'den itibaren uygulamaya koyacaktı⁷⁹.

⁷⁶ Bak.: Memorandum of Conversation, Athens, August 9, 1958, p. 693-694.

⁷⁷ Selwyn Lloyd'dan Dulles'a 14 Ağustos 1958 günlü mesaj, p. 695-696.

⁷⁸ Bak.: aynı mesaj, p. 696.

⁷⁹ 15 Ağustos Plânı'nın esasları için bak.: Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, 1954-1959*, s.

15 Ağustos Plânı, gerek Yunanistan'ın, gerek Makarios'un itirazı ile karşılaştı. Türkiye, İngiltere'nin 19 Aralık 1956 tarihli taksim beyanını devam ettirmesi sebebiyle⁸⁰, 15 Ağustos Plânı'nı kabul etti. Hatta Kıbrıs temsilcisi olarak da Lefkoşe'deki Başkonsolosunu tayin etti.

Fakat, Yunanistan'ın bu yeni plânı da kabul etmemesi, Ekim 1958 sonuna kadar devam edecek bir dizi tartışma ve müzakereleri başlattı. Bu dönem içinde, Yunanistan, bir yandan NATO'dan çıkma şantajlarına devam ederken⁸¹, öte yandan Amerika da, Yunanistan'ın âdeta elini ayağını öpercesine, Yunanistan'ı razı etmeyi çalıştı. Amerika'nın Atina Büyükelçisi Riddleberger, neredeyse Yunanistan'ın Vaşington nezdindeki bedava avukatı rolünü oynadı⁸².

⁸⁰ Dışişleri Bakanı Zorlu'nun bu konudaki demeci için bak.: Armaoğlu, *aynı eser*, s. 481; Zafer, 26 Ağustos 1958.

⁸¹ Bu şantajlar için bak.: Yunan Kralı'ndan Başkan Eisenhower'a 20 Eylül 1958 günlü mesaj, p. 703-704; Başbakan Karamanlis'in NATO Genel Sekreteri Spaak'a yine 20 Eylül 1958 günlü mesajı, p. 704 (Editorial Note); 27 Eylül'de Dulles-Spaak görüşmeleri, Memorandum of Conversation, p. 710-711; Amerika'nın NATO delegasyonundan Vaşington'a 28 Eylül günlü telgraf, p. 712-713; 29 Eylül günü Dulles-Eisenhower görüşmesi, p. 715; Eisenhower'ın Yunan Kralı'na 30 Eylül 1958 günlü mektubu, p. 717; Atina'da Riddleberger'den Vaşington'a 2 Ekim günlü telgraf, p. 720; 4 Ekimde Kral Paul-Riddleberger görüşmesi, p. 725, 5 no.lu dipnotu. Bu şantajlar öyle bir hale gelmiştir ki, Yunan Kraliçesi Frederika, Amerika'da bulunduğu bir sırada, Amerika'nın B.M. temsilcisi Henry Cabot Lodge'a 3 Kasım 1958'de yazdığı bir mektupta, Yunanistan'ın en kuvvetli diplomatının Karamanlis olduğunu, eğer Karamanlis hükümeti düşecek olursa, Yunanistan'da Kral ve Kraliçe'den başka, Batı ittifakını destekleyecek kimse kalmayacağını söylemekteydi: H.C. Lodge'dan Dulles'a 3 Kasım 1958 günlü mektup, p. 735.

⁸² Amerika'nın bu tutumu hemen bütün belgelerde yansımaktadır. Bununla beraber, bir iki örnek vermekle yetinelim: Riddleberger, Vaşington'a gönderdiği 29 Ağustos 1958 tarihli telgrafında, Amerika'nın, İngiltere nezdinde teşebbüste bulunup, adadaki Türk temsilcisine geniş yetkiler verilmeyeceği hususunda Yunanistan'a teminat verilmesini isterken (p. 699), NATO Konseyi'ndeki müzakerelerde Amerika'nın tarafsız kalmasını Yunanlıların eleştirdiğini ve böyle devam ederse, Amerika'nın Yunanistan karşısındaki tutumunun da giderek savunulamaz hale geleceğini bildirmekteydi (Riddleberger'den Vaşington'a 26 Eylül 1958 günlü telgraf, p. 709). 29 Eylül 1958 günü Dulles ile Başkan Eisenhower arasında yapılan görüşmede de Eisenhower şöyle diyordu: "Yunanistan, Perikles zamanından beri, yani yüzyıllardan beri, dünyada insan hürriyetinin ve demokrasinin lideri olmuştur. Kıbrıs gibi, nisbeten küçük bir sorundan dolayı dışlanacak (yani NATO'dan) olması, NATO'nun yıkılması demek olacaktır ki, bu da doğru bir şey olmaz" demektedir. Dahası, Dışişleri Bakan Yardımcısı Herter de Riddleberger'e 2 Ekim 1958 günü gönderdiği bir telgrafta, Yunanlıların İngiliz Plânı'nı kabul etmesini tavsiye ediyor ve "*Gerçekte bu plân, Yunanistan'ın Kıbrıs ve Kıbrıs halkı açısından, uzun vâdeli çıkarlarına hiç bir zarar vermemektedir*" (p. 722) diyerek "enosis" i savunur bir tutum içine girmektedir.

Amerika'nın, bu tutumu için gösterdiği gerekçe, adadaki Rum çoğunluğu dolayısıyla, Yunanistan'ın işbirliği sağlanmadıkça, Kıbrıs sorununun çözümlenemeyeceği idi⁸³. Fakat nedense Amerika adada bir de bir Türk toplumunun varlığını kabulde zorluk çekiyordu.

Buna karşılık, İngilizlerin Türkiye'ye daha yatkın bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Özellikle, Türkiye'nin 25 Ağustos'ta, 15 Ağustos Plânı'nı kabul etmesi, İngiltere'yi çok rahatlatmış görünüyor. Bu sebeple, Amerika, Yunanistan lehine bir tutum alıp, 15 Ağustos Plânı'nda da Yunanlıların istediği değişikliklerin yapılmasını (Yunanlılar, özellikle Türk temsilciliği ihdasına karşı çıkmışlardır) istediğinde, İngiltere, "*Esaslı değişiklikler yapmak, bize Türk Hükümeti'nin de işbirliğini kaybettirebilir*" diye cevap vermiştir⁸⁴.

İşin daha da ilginç, İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox-Boyd, Muhafazakâr Parti'nin Blackpool Kongresi'nde 9 Ekim günü yaptığı konuşmada, Kıbrıs'tan "*Türkiye'nin kıyı (offshore) adası*" diye söz etmekteydi.

26 Eylül 1958 günü Dulles ile Selwyn Lloyd arasında New York'ta yapılan görüşmede ise, Selwyn Lloyd Yunanlılardan şikâyet ederek, Türkiye'nin, Kıbrıs Başkonsolosunu temsilci tayin etmekle bir jest yaptığını, Yunanistan'ın ise, Macmillan Plânı'na muhalefetini, Türklerin adada bir varlığa sahip olmalarına dayandırmasının son derece ("most unfortunate") talihsizlik olduğunu, böyle giderse, Türklerin tekrar "*taksim*" tezine dönebileceklerini söylemiştir⁸⁵.

Macmillan da Başkan Eisenhower'a yazdığı 24 Eylül tarihli mektupta, Türkiye'nin Macmillan Plânı'nı kabul etmesinin, çok önemli olduğunu, Yunanlıların, Türkiye'nin bir temsilci tayin etmesine karşı çıkmalarının hiç de gerçekçi olmadığını, çünkü *Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgisinin inkâr edilemeyeceğini* söylemiştir⁸⁶.

Fakat, her şeye rağmen, Yunanistan'ı 15 Ağustos Plânı'na muhalefetten vazgeçirmek mümkün olmadı. Ne var ki, Yunanistan bir kere daha şantajını oynayarak, Karamanlis 20 Eylül'de NATO Genel Sekreteri'ne başvurup, İngiltere'nin Macmillan Plânı'nda ısrar etmesinin, Yunanistan'ın NATO'daki

⁸³ Dışişleri Bakanlığı'ndan Atina Büyükelçiliği'ne 27 Ağustos 1958 günlü telgraf, p. 697. Telgraf yine Herter imzalıydı.

⁸⁴ Selwyn Lloyd'dan Dulles'a 13 Eylül 1958 günlü mesaj, p. 701.

⁸⁵ Memorandum of Conversation, p. 706-708.

⁸⁶ Macmillan'dan Başkan Eisenhower'a 24 Eylül 1958 günlü telgraf, p. 705-706.

durumunu değiştirebileceği tehdidini savurdu. Yunanistan şimdi, Macmillan Plâni'nin uygulanmasını önlemek için NATO'dan çıkma şantajını kullanıyordu.

Karamanlis'in bu tehdidi üzerine Genel Sekreter Spaak, 23 Eylül'de Atina'ya gidip, Karamanlis ile görüşmelerde bulunduktan sonra, İngiltere'nin, Macmillan Plâni'nı 1 Ekim'den itibaren uygulamaktan vazgeçmesini ve İngiltere, Yunanistan ve Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri arasında, *NATO'nun himayesinde* toplanmasını teklif etti. Spaak bununla da yetinmeyip, Macmillan Plâni'nda bazı değişiklikler yapılmasını öngören tekliflerde de bulundu. Buna göre, adadaki her iki toplumun da kendi meclisleri olacak, ortak sorunlar için tek bir meclis kurulacak ve toplumların liderleri İngiliz Vali'ye danışman olacaklardı⁸⁷.

Spaak'ın bu teklifleri, NATO Daimi Konseyi'nde 25 Eylül'de yapılan toplantıda Yunanistan tarafından kabul edilmekle beraber, Türk delegesi tarafından reddedildi. Türk delegesi, Spaak'ı Yunan taraftarı olmakla itham etmişti. Gerçekten, Spaak'ın, Atina'yı ziyaret etmesine karşılık Ankara'yı ziyaret etmemesi ilginçti.

Bu suretle, bir bakıma, konu şimdi NATO'ya intikal etmiş olmaktaydı. Bundan sonra NATO Konseyi'nde Kıbrıs sorunu, Spaak'ın teşebbüsleri ile, 29 Eylül, 30 Eylül, 6 Ekim ve 29 Ekim tarihlerinde ele alındı.

İşin içine NATO'nun girmesi üzerine İngiltere, bir yandan 1 Ekim'den itibaren Macmillan Plâni uygulanırken, öte yandan da NATO müzakerelerine devam edilmesi fikrini ileri sürdü⁸⁸.

Bu sırada Amerika, İngiltere ile Yunanistan'ın baskısı altında kalmış görünüyor. Zira Yunanistan, hâlâ NATO'dan çıkma tehdidini sürdürüyor ve Dulles da bu tehdidin "blöf" olmadığı inancını taşıyordu⁸⁹. Bu sebeple, NATO Konferansı (yapıldığı takdirde) bir takım sonuçlara varırsa, Macmillan Plâni'nin da buna göre tâdili görüşünü ileri sürdü⁹⁰.

⁸⁷ p. 704-705, editorial Note.

⁸⁸ Dulles-Selwyn Lloyd görüşmesi, Memorandum of Conversation, September 26, 1958, p. 707.

⁸⁹ Boston'da Spaak-Dulles görüşmesi, Memorandum of Conversation, September 27, 1958; p. 710-711.

⁹⁰ Aynı görüşme, p. 711.

Eylül sonundan itibaren Yunanistan'ın bütün çabası, Türkiye'ye, adada temsil imkânı veren 19 Haziran veya 15 Ağustos Plânı'nın, 1 Ekim'den itibaren uygulanmasını engellemeye ve bu konuda da Amerika'nın desteğini sağlamaya yönelirken, Amerika da İngiltere ile NATO arasında bocalamaya başlamış ve bu da Yunanistan'ın yakınmalarına sebep olmuştur. Hatta Averoff'a göre, Spaak'ın plânında Türkiye'ye Kıbrıs'ta temsil hakkı verilmesinin sorumlusu da Amerika idi⁹¹.

Atina'nın bu şikâyetçi tutumundan Vaşington çok telâşa kapılmalı ki, yine aynı 2 Ekim günü Vaşington'dan Atina'ya çekilen telgrafta⁹², Dışişleri Bakan Yardımcısı Herter, "*Yunanistan'ın bir dostu*" olarak söylemek istiyorum ki, diyerek, İngiltere'den, "*Yunanistan'ın ihtiyaçlarını sempatik bir şekilde gözönünde tutmasını istediklerini*" söyledikten sonra, gerek Yunan, gerek Türk temsilcilerinin, Kıbrıs'ın yönetiminde öyle "egemen" ("sovereign") bir rol oynamayacaklarını belirtiyor ve daha önce yukarda da belirttiğimiz gibi, Macmillan Plânı için, "*Gerçekte bu plân, Yunanistan'ın, Kıbrıs ve Kıbrıs halkı açısından uzun vâdeli çıkarlarına hiç bir zarar vermemektedir*" diyerek Yunanistan'ın "enosis" davasına sırt veriyordu.

Gerek Macmillan ve gerek Spaak Plânı'nda Türkiye'ye, adada temsil hakkı verilmesi, Yunanistan'ın, NATO Konferansı konusunda gerilemeye sevkettiği gibi, şimdi tamamen taktik değiştirerek, Macmillan Plânı'nın müzakeresinden önce, Kıbrıs'ta *bağımsızlık için plebisit yapılması ilkesi'nin* kabulünü istedi⁹³. Esasında, Makarios, 29 Eylül'de Atina'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne yaptığı bir teklifte, Macmillan Plânı'na göre, 7 yıl sürecek olan özerklik yönetiminden sonra adaya *tam bağımsızlık* verilmesini teklif etmişti⁹⁴.

Ne var ki, Yunanistan'ın bağımsızlık için plebisit yapılmasını, her türlü müzakerenin ön şartı olarak öne sürmesi, Vaşington tarafından destek görmedi⁹⁵.

Amerika, Yunanistan'ı, *değiştirilmiş Macmillan Plânı'na* iknaya çalışırken⁹⁶, Türkiye de 7 Ekim'de Amerika'ya âdeta "ültimatom" niteliğinde bir

⁹¹ Riddleberger'den Vaşington'a 2 Ekim 1958 günlü telgraf, p. 719-721, 5 no.lu dipnotu.

⁹² Bakan Yardımcısı Herter'in imzası ile çekilen telgrafın metni: p. 721-722.

⁹³ Atina Büyükelçiliği'nden Vaşington'a 2 Ekim 1958 günlü telgraf, p. 719-721.

⁹⁴ p. 720, 4 no.lu dipnotu.

⁹⁵ Vaşington'da Herter'den Atina'ya 3 Ekim günlü telgraf, p. 725-728.

⁹⁶ Bak.: Atina'dan Vaşington'a 4 Ekim 1958 günlü telgraf, p. 725-728.

bildirimde bulundu. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Amerikan Büyükelçisi'nin deyimi ile, Türkiye'nin "*son sözünü*" söylemek üzere, 7 Ekim akşamı Büyükelçiyi Bakanlığa davet etti⁹⁷. Büyükelçiye şu dört nokta tebliğ edildi:

1) Türkiye, adadaki temsilcisinin yetkilerini azaltan Spaak Plânı'nı kabul etmemektedir.

2) Adanın nihâî statüsünün müzakere zamanı şimdi değildir. Kaldı ki, nihâî statü konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında derin görüş farklılığı vardır. Bu sebeple, Macmillan Plânı çerçevesinde, önce adada bugünkünden daha iyi bir atmosfer yaratılmalıdır.

3) Yunanistan'ın ve Spaak'ın teklif ettiği gibi, NATO Konferansı'na Fransa ve İtalya'nın gözlemci olarak katılmalarını Türkiye kabul edemez. Çünkü bu iki devletin Kıbrıs'la hiç bir ilgileri yoktur.

4) Türk Hükümeti, İngiliz plânına teklif edilecek değişiklikleri, gerekli olduğu ölçüde kabul eder.

Bu hususları bildirdikten sonra, Genel Sekreter Melih Esenbel şu hususları belirtti: Türkiye, NATO'nun, Yunanistan tarafından, kendisine karşı bir baskı aracı olarak kullanılmak istendiğini görmektedir. Bu sebeple, Türkiye, NATO'nun yeni bir Birleşmiş Milletler olmasını arzu etmemektedir. Türkiye, Yunan şantajının, kendisini B. M. veya NATO kerpeteninin iki pençesi arasına almasına izin vermeyecektir.

Bununla beraber, Kıbrıs sorunu NATO'nun Daimi Konseyi'nin 25 Eylül, 30 Eylül, 6 Ekim, 17 Ekim, 23 Ekim ve 29 Ekim toplantılarında müzakere edilmiştir. Konsey, 13 Ekim günlü toplantısında, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ile, tarafsız bir NATO üyesinin katılımıyla ve NATO himayesinde, bir Kıbrıs konferansı düzenlenmesi kararını almış ve 17 Ekim günlü toplantıda da, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin Konferans toplantılarının Brüksel'de yapılmasını kabul etmiştir. 23 Ekim toplantısında da Türkiye daimi delegesi Selim Sarper, Türkiye'nin Kıbrıs için bir NATO Konferansını kabul ettiğini resmen bildirmiştir. Yunan delegesi Melas ise, Yunanistan'ın

⁹⁷ Bu görüşme için bak.: Ankara'dan Vaşington'a 7 Ekim 1958 günlü telgraf, p. 729-730. Şunu da belirtelim ki, Amerikan Büyükelçisi Warren, 6 Ekim 1958 günü İstanbul'a giderek Başbakan Menderes ile görüşmek istediğinde, kendisi kabul edilmediği gibi, bir hayli sert muameleye de maruz kalmıştır. Bak.: Ankara'dan Vaşington'a 6 Ekim 1958 günlü telgraf, p. 727-728.

böyle bir Konferansı kabul etmeyeceğini, lâkin konunun Yunan kabinesi tarafından müzakere edilmekte olduğunu bildirmiştir⁹⁸.

Makarios ise, 26 Ekim'de, NATO himayesinde bir Milletlerarası Konferans veya bir NATO Konferansı kabul etmediğini açıklamıştır. Makarios'a, EOKA lideri Tethişçi Grivas'ın baskı yaptığı belirtilmekteydi⁹⁹. Makarios'un, 29 Eylül'de "Bağımsız Kıbrıs" tezini ortaya attığını hatırlatalım.

Yunan Hükümeti, NATO Konferansı'na katılmayacağını ilk önce Amerika'ya bildirmiştir. Gerekçesi de şuydu: İngiliz ve Türk hükümetleri, Yunanistan'ın son olarak, her türlü müzakereden önce, bağımsızlık için plebisit teklifini kabul etmedikleri gibi, İngiltere Sömürgeler Bakanı da Kıbrıs'tan "*Türkiye'nin kıyı adası*" diye söz etmiştir¹⁰⁰. Bu şartlarda Konferansın başarısızlığa uğrayacağı kesindir.

Yunanistan, NATO Konferansının akim kalması sorumluluğunun kendi üstüne yıkılmasını önlemek için de, Amerika'nın NATO'da yardımını istemiştir. Yunanistan'ın bu isteğini de Dulles'in olumlu bir şekilde karşıladığı görülmektedir¹⁰¹.

Yunanistan, Kıbrıs konusundaki NATO Konferansı'na katılmayacağını, resmen, NATO Daimi Konseyi'nin 29 Ekim günlü toplantısında açıklamıştır. İngiltere Başbakanına göre, Yunanistan'ın bu olumsuz tutumunda Makarios'un etkisi vardı¹⁰². Makarios'un da EOKA lideri Grivas'ın baskısına boyun eğdiğini daha önce belirtmiştik. Kısacası, *Yunan Devleti*, politikasını bir *tethiş liderinin* görüşüne göre düzenlemiş olmaktadır.

Böylece, NATO'nun, Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için aylardan beri harcadığı çabalar, Yunan politikasının her gün değişen taktik ve kaprislerinin kurbanı olarak, başarısızlığa uğramaktaydı.

4. Kıbrıs Sorunu Birleşmiş Milletler'de

İngiltere, Macmillan Plânı'nın değiştirilmiş şekli olan 15 Ağustos Plânı'nı açıkladığı gün, Yunanistan da Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler'e

⁹⁸ p. 730, Editorial Note.

⁹⁹ p. 732, 2 no.lu dipnotu.

¹⁰⁰ Atina'dan Vaşington'a 25 Ekim 1958 günlü telgraf, p. 731-732; ayrıca bak. Atina'dan Vaşington'a 10 Kasım 1958 günlü telgraf, p. 736-737.

¹⁰¹ Bak.: Dulles'dan Londra Büyükelçiliği'ne 31 Ekim 1958 günlü telgraf, p. 734.

¹⁰² Başbakan Macmillan'dan Başkan Eisenhower'a 27 Ekim günlü mektup, p. 732-733.

götürmüş ve Genel Kurul'un 22 Eylül 1958 günlü toplantısında Kıbrıs sorunu gündeme alınarak, Birinci Komisyona (Siyasî Komisyon) havale etmiştir. Birinci Komisyon konuyu, 25 Kasım - 4 Aralık 1958 günlerinde müzakere etmiştir¹⁰³.

Yunanistan Birleşmiş Milletler'e bu sefer, "Kıbrıs halkı" için "self-determinasyon" isteği ile değil, sonunda aynı kapıya varacak olan, "enosis" ve "taksim" in yasaklandığı, "Bağımsız Kıbrıs" veya "Kıbrıs'ın Bağımsızlığı" tezi ile gitmiştir. Dışişleri Bakanı Averoff, Atina'da Riddleberger ile yaptığı uzun bir konuşmada, *bağımsızlık konusundaki görüşlerini Türkiye'ye de bildirdiklerini*, bağımsızlık anayasasında Kıbrıs Türklerine hükümette nüfusları oranında bakanlık verileceğini, Kıbrıs Türk toplumuna *azınlık haklarının* garantisini olarak, nüfusları oranında parlâmentoda temsil imkânı sağlanacağını, bunun yanında, adada İngiltere ve NATO'ya üs verilerek azınlık haklarının garanti altına alınacağını bildirmiş ve Amerika'nın, *Birleşmiş Milletler koridorlarında* hiç değilse *tarafsız* davranmasını istemiştir¹⁰⁴. Averoff'a göre, Makarios, "enosis" ten vazgeçerek "bağımsızlığı" desteklemekle büyük tâviz (!) vermiş olmaktadır.

Her zaman olduğu gibi, Amerika'nın Atina Büyükelçisi Riddleberger, Amerika'nın Birleşmiş Milletlerde tarafsız kalması hususundaki Yunan isteğini hararetle desteklemiştir. Çünkü, Amerika, daha başından itibaren bu "bağımsız Kıbrıs" fikrine karşı çıkmaktaydı. Bundan dolayı Yunanistan, bağımsızlığın Birleşmiş Milletler *garantisini* altında olacağını ileri sürerek, Türk toplumuna tanınacak *azınlık haklarının* da bu garanti kapsamına gireceğini iddia ediyordu.

Yunanistan'ın Amerika'dan *tarafsızlık* isteğine karşılık, İngiltere de Amerika'dan, birlikte hareket ederek, Amerika'nın, İngiltere'nin teklif edeceği, NATO Konferansı çerçevesinde müzakerelere devam tezini desteklemesini istemekteydi¹⁰⁵.

Gelişmelerin Ankara cephesine gelince: Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin kanaatine göre, herhangi bir plânın yürüyebilmesi için, her şeyden önce, adada EOKA tethişinin önlenmesi gerekliydi. Eğer, İngiltere,

¹⁰³ Bu müzakereler için bak.: Fahir Armağolu, *Kıbrıs meselesi*, s. 498-503.

¹⁰⁴ Atina'dan Vaşington'a 10 Kasım 1958 günlü telgraf, p. 736-739.

¹⁰⁵ 11 Kasım 1958 günü Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan İngiliz-Amerikan görüşmeleri: Memorandum of Conversation, p. 739-741.

ortaya attığı plânı uygulamakta başarısızlığa uğrarsa, Kıbrıs İngiltere için yeni bir "*Filistin*" olurdu. Ayrıca, Türk Hükümeti, Birleşmiş Milletler'de nasıl bir tutum izleyeceğini açıklamakla beraber, Türk Hükümeti, Birleşmiş Milletler müzakereleri öncesi adada yeni durumlar ("excitement") yaratabilirdi. Bağımsızlık konusunda ise, Türkiye'nin birinci derecedeki endişesi *Anadolu'nun güvenliği*, ondan sonra da *adadaki Türk toplumunun korunmasıdır*. Halbuki, Yunanistan'ın bağımsızlık ilkesi, *her iki bakımdan da "kâğıt üstünde garantiler"*den ibarettir ve bu sebeple de kabul edilemez niteliktedir. Ve yine bu sebeple, Türkiye Macmillan Plânı'nı desteklemektedir. Çünkü, bu plân, hiç değilse 7 yıl için İngiltere'nin adada kalmasını öngürdüğü gibi, yine bu Plân gereğince Türkiye, adada resmî bir temsilciye sahip olmakla adaya ayak basmış olacaktır. Nihayet, Lennox Boyd'un 9 Ekim'deki Blackpool konuşması da, Türkiye'nin "taksim" tezinin desteklenmesinden başka bir şey değildir¹⁰⁶.

Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin, bu tamamen Türkiye'ye destek veren görüşlerinin Vaşington'da pek de benimsenmediği anlaşılıyor. Çünkü, 18 Kasım'da Vaşington'da Zorlu ve Dulles heyetleri arasında yapılan bir toplantıda¹⁰⁷, Dulles'in tutumu hiç de Türkiye'ye destek veren bir nitelikte olmamıştır. Zorlu'nun, Türkiye'nin *üçlü* müzakerelere devam görüşünü Amerika'nın destekleyeceğini ümit ettiğini söylemesi üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanı, sorunun Birleşmiş Milletler'de çözülemeyeceği, sunulacak çeşitli karar tasarıları karşısında da Amerika'nın nasıl bir tutum alacağını henüz belli olmadığı cevabını vermekle yetinmiştir. Ayrıca, Dulles, Birleşmiş Milletler'de "bağımsızlık" ilkesini kapsayan bir kararı önlemenin de kolay olmayacağını belirtmiştir. Toplantıda hazır bulunan Bakan Yardımcısı Rountree'nin de "bağımsızlık" konusundaki ifadesi de, Dulles'inkinden farklı olmamıştır.

Bu toplantıda, Zorlu'nun, Yunanistan'ın yaptığı bir teklifin Türkiye tarafından kabul edilmesi halinde, Yunanistan'ın hemen bu tekliften vazgeçtiğini, "taksim" in de Yunanistan tarafından teklif edildiği halde, İngiltere ve Türkiye'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine, Yunanistan'ın bundan hemen vazgeçtiğini söylemesi ise, Amerikalılar üzerinde hiç bir etki yapmamıştır.

¹⁰⁶ Ankara'dan Vaşington'a 14 Kasım 1958 günlü telgraf, p. 741-743.

¹⁰⁷ Memorandum of Conversation, November 18, 1958, p. 745-747.

Birleşmiş Milletler müzakerelerine gelince: Genel Kurul'un Birinci Komisyonu'nda 25 Kasım'da başlayan müzakereler, 4 Aralık 1958'de, İran karar tasarısının kabulü ile sona ermiştir. Buna göre, *nihai çizümü de gözönünde tutmak üzere*, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ile, Kıbrıs'taki iki toplum temsilcilerinin de katılımıyla müzakereler yapılması, *Kıbrıslıların kendi kendilerini yönetmelerinin geliştirilmesi ilkesinin de gözönünde tutulması tavsiye edilmekteydi*¹⁰⁸.

Birinci Komisyon'un bu kararına, Amerika ve Türkiye *olumlu* oy verirken, Yunanistan *olumsuz* oy vermiştir.

Birinci Komisyon'un 4 Aralık tarihli kararı, 5 Aralık'ta Genel Kurul'da, küçük bir ilâve ile aynen kabul edilmiştir. İlâve ise, Genel Kurul'un 26 Şubat 1957 ve 1013 (XI) sayılı kararı olup, "barışçı, demokratik ve âdil" bir çözüm için tarafların çabalarının devam etmesini istemektedir.

Kabul edilen kararlar, herhangi bir plânın müzakeresinde söz etmiyordu. Dolayısıyla bu, İngiltere için bir başarısızlık sayılabilirdi. Keza Türkiye için de. Ne var ki, Türkiye, işin başından beri *üçlü* müzakerelerde ısrar etmekteydi ki, şimdi B.M. bu ilkeyi kabul ediyordu.

Buna karşılık Yunanistan, bu B.M. toplantısından ne "self-determinasyon" ve ne de "bağımsızlık" için somut bir karar çıkaramamıştı.

Bununla beraber, B.M. müzakereleri Yunanistan ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırdı.

5. Züriç ve Londra Anlaşmaları

Averoff ve Zorlu, 4 Aralık 1958 akşamı, Genel Kurul'un 1013 (1957) sayılı kararı çerçevesinde, bir "kompromi", yani bir uzlaşma formülü için görüşmeler yapmaya karar verdiler¹⁰⁹.

Bundan sonra Averoff ve Zorlu, Paris'te 16-18 aralık 1958 günlerinde yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısı vesilesiyle, 18 Aralık'ta biraraya geldiler. Bu toplantının havasını yansıtan ilginç bir olay ise, Zorlu ve Averoff'un isteği üzerine, Kıbrıs'taki İngiliz valisinin, ölümüne mahkûm edilmiş iki Kıbrıslı Rum tethişçinin ölüm cezalarını hapse çevirmesidir¹¹⁰. Bunun

¹⁰⁸ Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, p. 502-503.

¹⁰⁹ p. 752. Editorial Note.

¹¹⁰ p. 754, 3 no.lu dipnotu.

üzerine EOKA'da 24 Aralık'ta İngilizlere karşı yürüttüğü tethişte, ateşkes ilân etmiştir. İngiltere de bunu cevapsız bırakmamış, 30 Aralık'ta, ölüme mahkûm edilen 4 EOKA tethişçisinin idam cezalarını hapse çevirmişti¹¹¹.

Averoff'un Atina'daki Amerikan Büyükelçisi'ne söylediğine göre, Zorlu geçici bir çözüm yerine, kesin bir çözüm istemekteydi ve yine Averoff'a göre, Türkler bir çözüm istemekte samimiydiler. Keza, her iki taraf da "enosis" veya "taksim" istemiyordu. "Bağımsızlık" tek çözümdü¹¹².

Yine Averoff'un belirttiğine göre, kendisi ve Zorlu yakında İsviçre'de gizli olarak biraraya geleceklerdi; fakat İngiltere'nin nasıl bir tutum alacağı önemliydi.

Bu ilk uzlaşmadan sonra, müzakereler Ankara'ya intikal etmiştir. Ankara'da Türk Hükümeti ile Yunan Büyükelçisi Pasmazoğlu arasında 28 Aralık 1958'de başlayan müzakerelerde, Türkiye'nin üzerinde durduğu hususlar, *Bağımsız Kıbrıs*'ta Türkiye'ye üs verilmesi, Kıbrıs Türk Toplumunun hakları ve güvenliği için garantiler, Türk Toplumunun hükümette, memuriyetlerde ve iç güvenlik kuvvetlerinde temsil edilmesiydi. Bu hususların müzakeresi Ankara'da 4 Ocak 1959'da tamamlanmıştır¹¹³.

Averoff ile Zorlu arasında müzakereler yapılmasına İngiltere, 17 Ocak 1959'da yeşil ışık yakmış ve destek vermiştir. Macmillan, her iki dışişleri bakanına başarılar dilemekteydi. Yalnız, Macmillan'a göre, Türkiye ve Yunanistan önce Kıbrıs'ın iç statüsünü kendi aralarında tespit ettikten sonra, dış sorunlar, yani antlaşmalar ve garantiler konusu *üçlü* müzakerelerde tartışılmalıydı¹¹⁴.

Bu arada şunu da belirtelim ki, Türkiye, "Bağımsız Kıbrıs" ilkesini benimserken, "adanın bağımsızlığı"nı kabul etmiş, yoksa "halkın bağımsızlığı"ndan söz etmemişti. Türkiye için söz konusu olan "Independent Cyprus" idi¹¹⁵.

¹¹¹ p. 755, editorial Note.

¹¹² Atina'dan Vaşington'a 24 Aralık 1958 günlü telgraf, p. 755-756.

¹¹³ p. 757, 3 no.lu dipnotu.

¹¹⁴ Başbakan Macmillan'dan Dulles'a 17 Ocak 1959 günlü mesaj, p. 757-759.

¹¹⁵ Bak.: Averoff-Zorlu görüşmeleri için Paris'ten Vaşington'a 19 Aralık 1958 günlü telgraf, p. 753.

Türk-Yunan müzakereleri 31 Ocak 1959'a kadar devam etti. Bunun üzerine, 31 Ocak 1959'da, iki taraf başbakanlarının biraraya gelmelerine karar verildi¹¹⁶.

Gelişmelerin bundan sonrası için Amerikan belgeleri fazla bir bilgi vermemektedir. Türkiye ve Yunanistan Başbakanları Menderes ve Karamanlis arasında Zürih'te 6-11 Şubat 1959 günlerinde yapılan müzakerelerde, "*Zürih ve Londra Anlaşmaları*" adını alan 7-18 Şubat 1959'daki Londra Konferansı'nda da son şeklini bulan anlaşmalar imzalanmıştır¹¹⁷.

Gerek Averoff ile Zorlu arasındaki ikili temaslardan ve gerek Zürih ve Londra toplantılarında olan bitenlerden, İngiltere'nin Amerika'yı devamlı olarak haberdar ettiği anlaşılmakta ise de, Amerikan belgeleri bu konuda fazla bilgi ihtiva etmemektedir.

6. Kıbrıs Cumhuriyeti ve Amerika

Zürih ve Londra anlaşmalarından sonraki döneme ait olarak yayınlanmış olan belgeler, esas itibariyle, Amerika'nın Lefkoşe Başkonsolosluğu ile Vaşington arasındaki yazışmalara ait bulunmakta ve bu yazışmalarda da, yine esas itibariyle, Kıbrıs'ın içindeki gelişmelere değinilmektedir. Bu gelişmeler, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın hazırlanmakta olduğu dönemle ilgili bulunduğundan, bir geçiş döneminin bütün karışıklıklarını yansıtmaktadır. Bunların bazıları, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bundan sonraki, ilk yıllarının krizlerinin tohumlarını taşımaktadır. Meselâ, "enosis" fikrini terketmemiş olan ve Zürih ve Londra anlaşmalarına cephe alan Grivas ile, sözde istikrar unsuru olmak isteyen Makarios arasındaki mücadele gibi. Keza, Kıbrıs Rumlarının çoğunluğunun "enosis" ten vazgeçmeyip, Makarios'a baskı yapmaları. Ayrı belediyeler konusunda Rum tarafının, bu belediyelerin yetki sınırlarının "idarî" olarak çizilmesi görüşüne karşı, Türk tarafının, bu belediyelere "coğrafi" sınırların çizilmesini istemesi gibi....

¹¹⁶ p. 763, 3 no.lu dipnot.

¹¹⁷ Söz konusu belgeler 4 tanedir: 1) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel yapısına dair anlaşma; 2) Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında Garanti Antlaşması; 3) Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasında İttifak Antlaşması; ve 4) İngiltere Hükümeti'nin Kıbrıs'a bağımsızlık verdiği dair 17 Şubat 1959 günlü Deklârasyonu. Bu belgelerin metinleri için bak.: *Conference on Cyprus (Documents signed and initialled at Lancaster House on February 19, 1959)* Cmnd. 679, London, HMSO, 1959 *American Foreign Policy: Current Documents, 1959*, Washington, D.C., Government Printing Office, 1963; Department of State Publication No. 7492, p. 765-775. Türkçe metinler için bak.: Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskişurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, Hukuk Fakültesi yayını, 1975, s. 262-268.

Bunların ayrıntılarına girmiyoruz. Çünkü, Vaşington'da 4 Şubat 1960'da yapılan Millî Güvenlik Konseyi'nde müzakere edilip, 9 Şubat 1960 günü Başkan Eisenhower tarafından onaylanan "Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs Politikası" başlıklı uzun bir raporun bazı kısımları, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin siyasal sorunları ve geleceği bakımından ilginç tespit ve tahminler ihtiva etmektedir¹¹⁸. Bunların bazı vurucu olanlarını belirtmeyi tercih ediyoruz. Şöyle ki:

1. Kıbrıs, Türk-Yunan ve İngiliz-Yunan münasebetlerinin tehlikeli bir şekilde bozulmasına ve Doğu Akdeniz'deki NATO işbirliğinin sarsılmasına sebep olması dolayısıyla, Amerika için önemli bir konu olmuştur. Kıbrıs'ta varılan uzlaşma, çökecek olursa, bu, hem Yunanistan'daki Batı taraftarı hükümet için felâketli sonuçlar doğurabilir ve hem de Türk Hükümeti için ciddi sonuçlar doğurarak, Türk-Yunan münasebetlerine zarar verebilir. İş bu kadarla da kalmaz, yeni bir karışıklık ve şiddet dönemi, Kıbrıs Rumlarının "enosis" istekleri ile Türklerin "taksim" isteklerini yeniden uyandırabilir.

2. Kıbrıs'ın temel stratejik önemi, adadaki İngiliz üsleri ve bunların Orta Doğu ve Akdeniz'deki askerî harekât bakımından haiz oldukları önem dolayısıyladır. Kıbrıs'taki İngiliz üsleri, Amerika'nın muhtemel Orta Doğu harekâtının dayanağı olacağı gibi, Türkiye'deki Adana Üssü için de bir destek görevi yapacaktır.

3. Kıbrıs'ın bir başka bakımdan önemi de, Amerika'nın adada sahip olduğu telekomünikasyon tesisleri dolayısıyladır. Çünkü bu iletişim tesisleri, yabancı yayınların dinlenmesi ve bizim de istihbarat bilgileri toplamamıza yaramaktadır¹¹⁹. Bu tesislerin başka bir yere nakli, paraya ve zamana malolacağı gibi, bölgede bu tesisler için adadan daha uygun bir yer yoktur.

¹¹⁸ National Security Council report: Statement of U. S Policy Toward Cyprus, Washington, February 9, 1960, Kullandığımız kaynak, p. 819-828.

¹¹⁹ Zürih ve Londra Anlaşmalarının imzasından sonra, Amerika hemen harekete geçip, yeni Kıbrıs yönetiminin de bu iletişim tesislerinin devamını kabul etmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda bak.: Bakan Yardımcısı Herter'den Kıbrıs Başkonsolosluğu'na 25 Şubat 1959 günlü telgraf, p. 772; Londra Büyükelçiliği'nden Vaşington'a 26 Şubat 1959 günlü telgraf, p. 774-775; Lefkoşe Başkonsolosluğu'ndan Vaşington'a 6 Mart 1959 günlü telgraf, p. 780; Lefkoşe Başkonsolosluğu'ndan Vaşington'a 14 Nisan 1959 günlü telgraf, p. 782; Lefkoşe Başkonsolosluğu'ndan Vaşington'a 21 Ekim 1959 günlü telgraf, p. 795-797; Söz konusu telekomünikasyon tesisleri, FBIS dinleme istasyonu, rôle istasyonları, Amerika'nın Sesi Radyosu olup, bir de Cyprus mines Corporation vardı. (Bak.: Lefkoşe Başkonsolosluğu'ndan Vaşington'a 6 Mart 1959 günlü telgraf, p. 780). Amerika bu kolaylıkları sağlamak için, Makarios'a bir takım ekonomik yardım vaatlerinde de bulunmuştur. Bak.: p. 795, no.lu dipnotu.

4. Asya-Afrika grubu devletlerinin Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs için self-determinasyon ilkesini destekledikleri gözönüne alınır, Kıbrıs Cumhuriyeti NATO ile bu Blok arasında bir köprü olabilir ve Kıbrıs bağımsız bir dış politika izleyebilir. (Ne hayal!). Şüphesiz Sovyet Bloku da, hem askerî tesisleri ve hem de telekomünikasyon tesislerini yakından gözetleyebilmek için, hemen elçilik açacaklardır.

5. Kıbrıs halkının tarihte Amerika ile öyle yakın bağları olmamıştır. Kaldı ki, Amerika'nın, Kıbrıs halkının self-determinasyon isteklerini desteklememesi de bu halkın kızgınlığına sebep olmuştur. Fakat şimdi bu tutum yavaş yavaş kaybolmaktadır ve bu sebeple de Kıbrıs hükümeti Amerika ile yakın münasebetler arayacaktır. Bu suretle Amerika, İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olacaktır. Bununla beraber, gerek Türk, gerek Rum toplulukları, Amerika'nın diğer tarafı tuttuğu duygusuna kapılmaktan geri kalmayacaklardır.

6. Zürih ve Londra Anlaşmaları, nüfusun beşte dördünü teşkil eden Rum çoğunluğu ile, beşte birini teşkil eden Türk azınlığı arasındaki tarihi ayrılığı, nâzik ve karmaşık bir şekilde dengelenmiş bir hükümet yapısı içinde de "müesseseleştirmiş" bulunmaktadır yeni Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir "Kıbrıs Milliyetçiliği" yaratabileceğine dair hiç bir işaret yoktur. Son yılların devamlı gerginliği, ılımlı Kıbrıslıları dahi, aşırı liderlerin kontrolü altına sokmuştur.

7. Kıbrıs Türk Toplumunu, siyasal bakımdan, Rumlardan daha homojen ve disiplinlidir ve bu sebepten de Türk hükümetinin liderliğine tâbi olması beklenir. Buna karşılık, Rum toplumu, kendi içinde bölünmüş durumdadır ve özellikle Kıbrıs komünistleri dolayısıyla, Makarios'un birleştirici ve bir istikrar faktörü olması çok güçtür.

8. EOKA'nın eski lideri Grivas, şu anda Yunanistan'a dönmüş bulunmakla beraber, Yunanistan'ın Kıbrıs politikasını karıştırıcı bir rol oynayabilir. Kendisini, esas itibarıyla, Girne Piskoposu etrafında toplanmış küçük bir grup destekliyorsa da, bağımsızlık mücadelesinin efsanevi kahramanı olarak ilân edilmesini ve bağımsızlığı *enosis* için sadece bir adım olarak gören Kıbrıs Rumlarının çoğunluğunun bu havasını Grivas kullanabilir.

9. Kıbrıs sorununun bugünkü çözümüne Karamanlis sıkı sıkıya bağlanmış görünüyor ve şimdiye kadar Karamanlis'in Grivas'a olan etkin muhalefeti başarılı olmuştur. Fakat Karamanlis Hükümeti düşer ve yerine, bugünkü çö-

zümü kabullenmeyen ve çözüme karşı olan unsurlar gelecek olursa, adada istikrar imkânları iyice zayıflar ve durum süratle kötüye gider.

Bu değerlendirmelerin üzerinden ancak üç yıl geçtikten sonra, bu değerlendirmede ileri sürülen ihtimal ve hatta korkuların gerçekleşmesi, şu sorulara gerekçe olmuyor mu? Özellikle, Amerika'nın Yunanistan'a ağırlık veren politikası, hataların başlıca kaynağını teşkil etmemiş midir? Keza, bugünkü, yani günümüzdeki durumda dahi, Amerika hatalarını devam ettirmiyor mu?

Son bir nokta olarak, Yunanistan'ın, bütün bu gelişmeler içinde izlemiş olduğu şantaj, yani NATO'dan çıkma tehditlerine de değinmek gerekir. Bizim bu belgeler üzerinde yaptığımız tespitlere göre, Ocak 1958 - Ekim 1958 arasındaki *on aylık sürede*, Yunanistan 12 defa NATO'dan çıkma tehdidinde bulunmuştur. Bu tehdit ve şantajların 8 tanesi dolaysız ve açık olarak yapılmış, 4 tanesi de üstü kapalı ve dolaylıdır. Bu şantajlara yeri geldikçe değindik.

Yunanistan'ın bugün de, sadece Kıbrıs değil, genel Türkiye politikasında da aynı şantaj yolunu izlemekte olduğu görülmektedir. Ne var ki, incelediğimiz dönemde bu şantaj ve tehdit politikasını Amerika'ya dayanarak yürütmeye çalışırken, bugün bu politikası için, Amerika'nın yanında, yeni ve ağırlıklı bir faktör olarak Avrupa Birliği'ni de kullanmaktadır. Başarılı olduğu inkâr edilemez. Çünkü, 1958-59'da olduğu gibi, bugün de Türkiye'nin özellikle ekonomik güçlüklerinden ve iç istikrar sorunlarından yararlanmaktadır.

1974 Kıbrıs Harekâtı sırasında Yunanistan NATO'dan çıkarak nihayet blöflerini bir gerçek haline getirmiştir. Ne var ki Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne "evet" demiştir. Türkiye, ne Kıbrıs konusunda, ne Ege Adaları'nın silâhlendirilmesi, Ege'de karasuları ve kıt'a sahanlığı ve nihayet ne de Batı Trakya Türkleri için, hiç bir tâviz almadan ve herhangi bir *antlaşma* (anlaşma değil) yapmadan, 1980 yılı sonunda Yunanistan'ın bugün Türkiye'ye karşı izlemekte olduğu politika ve Türkiye'nin çıkarlarına mütemadiyen çelme takması, Türkiye'nin yapmış olduğu bu vahim hatanın bir *ödülü* (!) dür. Türkiye'nin 1980'de yapmış olduğu bu hata, bütün Cumhuriyet döneminde dış politikada yapılan en büyük hatadır. Türkiye bu hatayı çok pahalı bir şekilde ödemektedir.